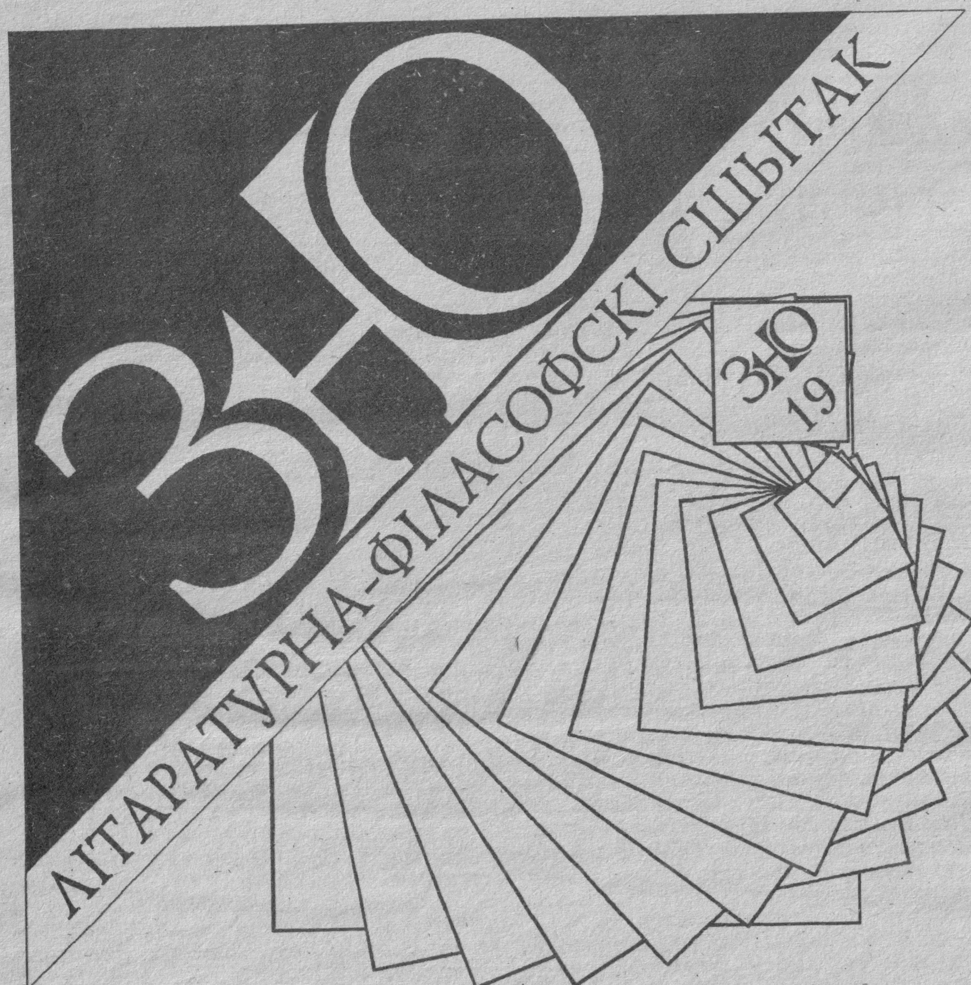

ВАСІЛЬ ЛЮЦЬВЯГ

ДВА КРЫЎСКА-БЕЛАРУСКІЯ АБРЫЎКІ БЫЛІННАГА ЭПОСА

Героі і магуты становяць у народнай паэзіі пераход ад багоў да людзей, які пераход адбываўся ў моманты вялікіх гістарычных пераваротаў. Гэткі пераварот усходняе славянства перажывала ў X ст., калі старую веру замяніла новая, хрысьціянская вера. Эпічныя матывы і легенды ў гэтым часе, ад X да XIII, а можа і шмат пазьней, народная фантазія пераносіла на гістарычныя асобы. "Паэтычная творчасьць ад багоў і мітычных герояў зышла да звычайных сьмяротных, але спынілася толькі на вышэйшых прадстаўніках народу, на князёх, надаўшы ім мітычныя рысы знаёмых ідэалаў даўнейшага эпоса"*

У агульна-рускім былінным эпосе, які кружыцца каля кіеўскага князя Валадзімера, ёсьць сьляды, паказуючыя на існаваньне асобнага цыклю Крыўска-Беларускіх былін. Да гэткіх належаць легенда аб Волату Валатовічу і быліна аб Волху Усяславічу.

Легенда аб Волату Валатовічу бязпярэчна зьяўляецца легендай Крыўскага паходжаньня, а гэта на тэй падставе, што на ўсім абшары разсяленьня крыўскага племя капцы-магілы бронзавага веку народ называе "валатоўкамі", у якіх пахаваны, па пераконаньню народнаму, яго ў простай лініі прадзеды. Аб волатах існуе ў нашым народзе многа рожнародных легенд. Урэшце слова "волат" служыць дзеля абазначэньня вялікана, якой прыметай, як ведама, народы надзялілі сваіх продкаў, або даўшыхся ў памяць народу сільных заваёўнікаў. Прыкладам з найменьня народу Авараў — Обраў, утварылася польскае "olbrzym", з найменьня народу Спалаў расійскае "исполин", ад найменьня чудзь у валагодзкай губэрні ўжываецца слова "шчуд" — волат.

Легенду аб Волату-Валатовічу надрукаваў Буслаеў ("Русская народная поэзія" Т.1 СПБ. 1861 г. стр. 455 — 463). У гэтай легендзе мейсца, звычайнага ў былінах кн.Валадзімера заступае Волат-Валатовіч. Вотчаства ад імя гэроя, звычайна для эпічных магутаў. Гэтак у польскага Крака быў бацька Крак. "Калі герою хочуць выдумаць імя бацькі, то лепш за ўсё даць яму тое-ж імя, якое мае і сам герой. Гэтак атрымаў сваё імя Волат-Валатовіч". (Буслаеў 456).

Волат-Валатовіч вызначаецца ў легендзе нязвычайнай мудрасьцю: ён загадуе загадкі цару Давыду Іесеевічу, прапануючы яму вытлумачыць сны і пасьля Давыд пытае Волата аб пачатку сьвета, пасьля ізноў Волат загадуе Давыду аб пяршынстве розных рэчаў і ўрэшце, Давыд задае Волату, відаць, самае труднае пытаньне, аб страшным судзе. Нягледзячы на пазьнейшыя апокрыфічныя абставіны, у якія пастаўлен Волат Валатовіч, — сама легенда выяўляе сабой старэйшую рэдакцыю Галубіннай кнігі, — ён істота нязвычайная, пануючая: над усімі сарака двумя царамі, якія зьехаліся на Сінайскую гару, "набольшым" быў Волат Валатовіч, "ты наш первы цар Волат-Валатовіч". Другі па ім быў Майсей-Майсеевіч, трэцці Елісей-Елісеевіч і чацьверты — Давыд Іесеевіч.

"Калі б гэта повесьць сустрэцілася паміж стара-нямецкімі поэтычнымі творамі, то ніхто не сумляваўся-бы прызнаць яе за падноўлены ў хрысьціянскую эпоху эпізод вядомай песьні старой Эдды аб Вафтрудніру (Vaftrudnismal): так паражаюча падобнасьць абодвых гэтых твораў, паводле аснаўных сваіх эпічных матываў. Як Вафтруднір-волат з племя Іотаў, гэтак сама і Волат па значэньню свайго імя ёсьць вялікан. Іоты паўночнай міфалогіі сьлылі веданьнем ўсяго таго, што дзеялася з правеку, у пачатку. Дзеля гэтага Вафтруднір разьвязуе пытаньні космаганічнага характару, а сам задае Одыну пытаньні, датыкаючыя больш імён рожных рэчаў і асоб паўночнай міфалогіі. Гэтак і Волат адпавядае Давыду аб тым, чаму сьвятло сьвецiцца, з чаго сонца і зара, як ходзіць неба і начым апіраецца зямля; сам-жа ён пытае Давыда аб імёнах першага з народаў, зьвяроў, вазёраў, аб маці траваў, птахаў і г.п." (Буслаеў 456).

Змаганьнеся загадкамі ў Міфалогіі зазвычай мае вынік драматычны або цікуе якую колечы мэту. Трэба думаць, што ў першапачатковай рэдакцыі быліны аб Волаце гэтае змаганьне між мудрацамі мела акрэсьленую мэту. Пачатак легенды нават намякае на гэта, паказуючы на будучую жанідзьбу паміж іхнімі дзяцямі. Сын Давыда цар Саламон жэніцца з Саламанідай Валатоўнай і будзе валадзець царствам Волата.

"Асабліва важна для гісторыі народнага эпоса пасвачаньне Волата з Давыдам і Саламонам. Як у нашай павесьці Волат сват Давыду і цесьць Саламону, так паводле апавяданьня аб Кітаўрасе, гэты ваўкалака брат Саламону. І калі дапусьціць, што велікан Волат — прадстаўнік мітычных ваўкалакаў, Воўкаў, якія атрымалі гістарычнае існаваньне ў племю Велетаў, Вільцоў, Ваўчкоў; то Кітаўрас і Волат будуць аднаякімі істотамі: і той, і другі ваўкалакі" (Буслаеў 459).

Да гэтай легенды ўсім сваім зьместам прымыкае быліна аб ваўкалаку і чараўніку — (валхву) Волху Усяславічу. У Волхву Усяславічу ня трудна адгадаць гістарычную асобу, крыўскага князя чараўніка (валхва) Усяслава, унука Рагнеды. У летапісях гаворыцца, што Усяслаў радзіўся "от волхвованія", знача ад нейкага дзіўнага, чарадзейскага спосабу, не як усе людзі.

У быліне аб Волхву Усяславічу апавядаецца таксама нязвычайнае аб яго зачацьці:

Ой па садзе зеляненькім хадзіла-гуляла,
Хадзіла-гуляла малада княжна,
Яна з камяшка скочыла,
на лютага зьмея —
Абвіваецца люты зьмей каля ножанькі
Каля ножанькі, шаўкоў назуткі,
Шаўкоў назуткі, каля бел-сьцягна.
От тады княжна дый зачэрала
А зачэраўшы дзяцё радзіла.
А на небе прасьвяціў ясны месік,
А на зямлі радзіўся вялікі магут,
Вялікі магут, малады Волх-Усяслаўевіч
Задрыжэла маці дый Сыра зямля,
А і сіня мора скалыбалася,
Што радзіўся на сьвет вялікі магут,
Малады князь Волх-Усеслаўевіч;
Рыба пашла ў марску — глыбіню,
Птахі ўзляцелі высока ў неба,
Туры і лосі за горы пашлі,
Зайцы — лісіцы па ўзлесачках,
А ваўкі — мядзьведзі па ельнічках,
Саболі — куны па востравах.

Далей чытаемо ў летапісях, што Усяслаў на галаве меў нейкі знак, каторы валхвы сказалі маці павязаць павязкай, якую ён і насіў да канца жыцьця.

Авось як быліна апавядае аб адукацыі Волха-Усяславіча:

І вучыўся Волх усіх мудрасьцяў:
А вучыўся ён першай мудрасьці
Абяртацца сакалом птахай борздаю;
А вучыўся Волх другой мудрасьці
Абяртацца дый шэрым воўкам;
Трэцяй мудрасьці вучыўся Волх
Абяртацца Турам гнядым залатыя-рогі.

"Баян, пявец паходу кн.Ігара, умела зьліў у адно мастацкае цэлае элемэнт гістарычны з мітычным. У Баяна Усяслаў нятолькі гістарычная асоба, полацкі князь, які скочыў да Кіева і даткнуўся стружжом залатога Кіеўскага пасаду; але і вешчы аваронь, мудрэц, які: "людзём суды судзіў, князём гарады парадкаваў, а сам у ноч воўкам бегаў да Тмутараканя; вялікаму Хорсу воўкам шлях перабягаў". Немаль тое самае гаворыцца ў старасьвецкіх казках аб Кітаўрасе: "звычай той цар меў: у дзень царствуе над людзьмі, а ноччу абяртаецца зьверам кітаўрасам і царствуе над зьвярамі". Зара за гэтым гаворыцца аб борзкасьці Усяслава: ён у прадоўжаньні звону да ютрані пасьпяваў у Кіеў; "таму ў Полацку пазвоняць на ютраню, а ён у Кіеве звон чуе". Можа гэты сказ азначаць і чуткі слух, але ў кождым здарэньні ён адмячае цудоўную азнаку вешчага, нязвычайнага героя" (Буслаеў 390 — 91).

Галоўнымі азнакамі Волата-Валатовіча і Волха Усяславіча зьяўляюцца: а) мудрасьць, б) ваўкалацтва. Як ведама пракаветным жыхаром краю пазьней прыбыўшыя плямёны прыпісваюць таёмную сілу і веду. Гэтаму палажэньню адпавядаюць Іоты паўночнай міфалогіі і іх прадстаўнік Вафтруднір, а ў нас прадстаўніком племя мудрацоў зьяўляецца Волат-Валатовіч, а пазьней гістарычны волхв князь Усяслаў.

Этнографічныя данныя даюць нам довады, што суседзячыя з крыўска-беларускім народам — вялікарусы, украінцы, літвіны і ўрэшце палякі гэту апінію чараўнікоў і ведуноў па сягоняшні дзень прыпісваюць беларусам, асабліва-ж крэпка ўстанавілася за беларусамі, у вачах суседніх народнасьцяў, апінія ўменьня перакідацца самім і другіх перакідаць у ваўкалакаў.

Аб племю Воўкаў найдаўнейшая зьменка знаходзіцца ў Гэродота, які так апавядае: "У краю, на паўночны-захад ад выплываў Днястра, жыў народ Нэрвы. За сто гадоў да паходу Дарыя супроць Ськіфаў, яны прымушаны былі зьмеямі, якія часьцю расплодзіліся ў іхнім краю, часьцю якія прышлі з паўночных пушчаў, пакінуць свае папярэднія сялібы і шукаць прытулку ў суседняга і кроўнага ім племя Будынаў". Гэродот азначыў мейсца пасяленьня Будынаў з поўначы вялікай пушчай і аграмадным зборышчам вод, у якім "зборышчам вод" гісторыкі дабачаюць цяперашняе Палесьсе.

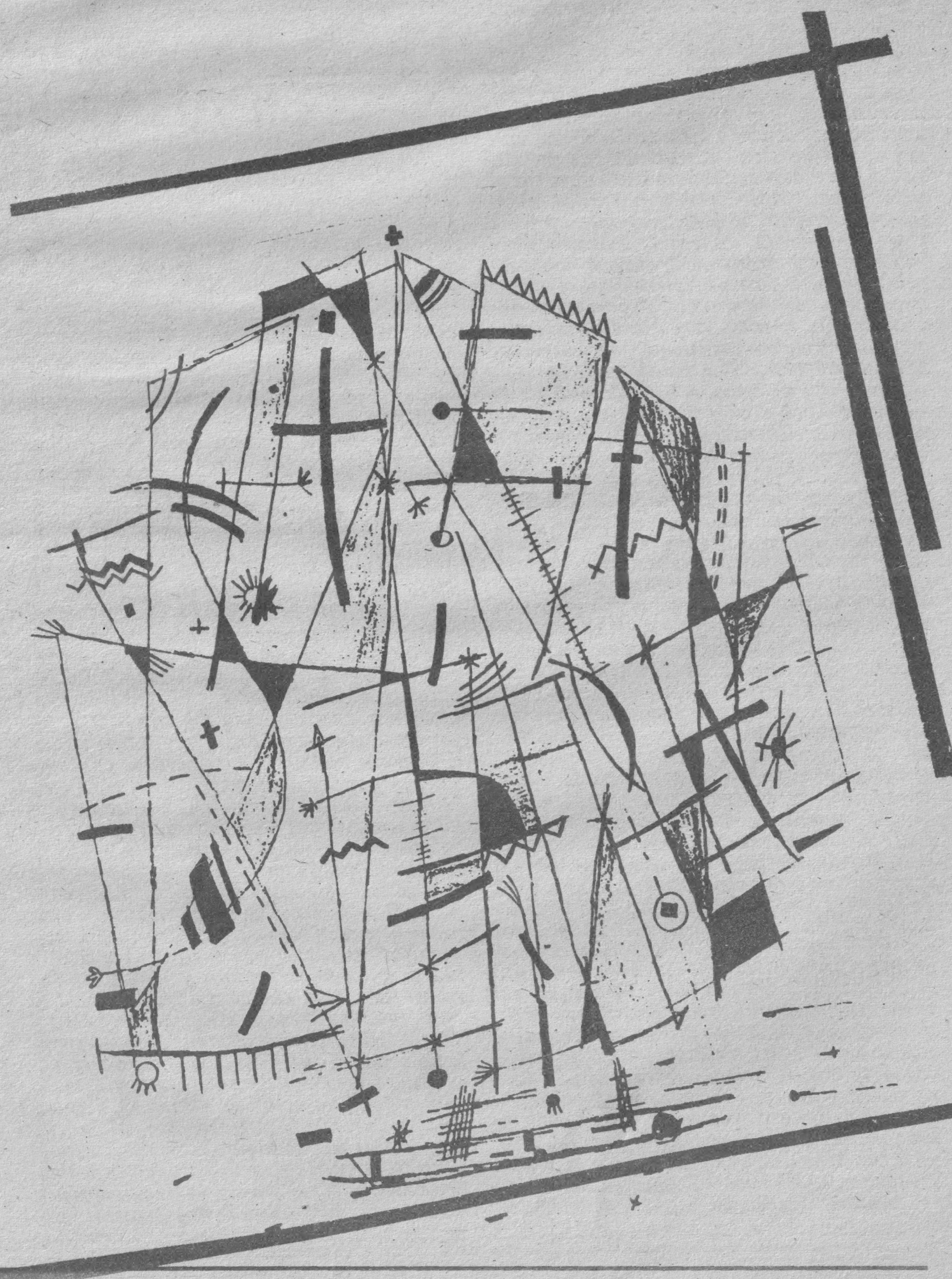
Паводле Шафарыка (Славянск. Старажытнасьці II) магутны славянскі народ Люцічы або Ваўчкі (Вълцы, Вълчкі, Вильцы) жыў у краю, дзе былі сялібы і племя Нэрваў, і гэты край называўся Вілкомір (воўчы — мір).

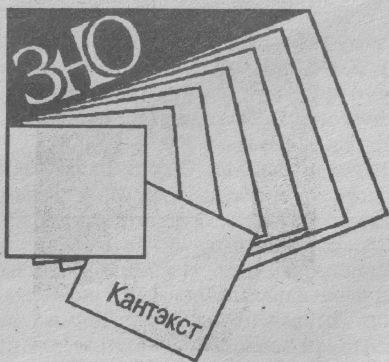
Канстантын Парфірародны, апісуючы славянскія плямёны, якія жылі ў вярхох Дняпра, называе і Люцічоў (Доўнар-Запольскі — Очерк ист. Кривичской и Дреговичской земель). Вышэйсказанае дае падставу думаць, што ў ліку славянскіх плямён, лёгшых у аснову Крыўскага народу, былі і Люцічы, якія насілі такжа назову Велятаў або Волатаў. Ад іх то і асталіся капцы — валатоўкі і абрыўкі быліннага эпоса, які ў гістарычныя часы быў, як на патомка іх, перанесен на князя Усяслава.

---

* Буслаевъ. Русская поэзія XI и начала XII в. "Крывіч", № 6, 1926

Публікацыя Уладзіміра АРЛОВА

Андрэй ГУЦАЎ

ГУЛЬНЯ Ў КАМЕНЬЧЫКІ, альбо АПАЛОГІЯ ПЛАТОНА

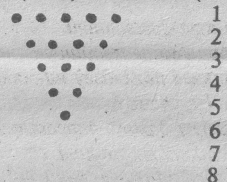
Эсэ

Напэўна, усё ж не кожны пагодзіцца з тым, што няма ніякай іншай навукі адначасова настолькі ж фантастычнай і займальнай, наколькі ісцiннай і дакладнай, як сухая матэматыка. Наш свет у сваіх грунтоўных характарыстыках дваісты, дуалістычны і дыялектычны. Аднак дыялектыка, у старажытнагрэцкім разуменні слова, не з'яўляецца асаблівым намёкам распачатай тут гульні, бо фантастыка лічбаў сама па сабе лёгка пераходзіць у іх ісцiннасць, а значыць — пераканальнасць.

Так, напрыклад, нешта падобнае здарылася з вынаходніцтвам усім добра вядомага паняцця матэматычнай кропкі, як такой, якая пазбаўленая прасторавых параметраў, — чыстае параджэнне ідэі лічэння. Нешта нерэальнае, неіснуючае тым не менш утварае матэматычную лінію, плоскасць, прастору. На паняцці кропкі пабудавана распачатая ў XIX стагоддзі нямецкім матэматыкам Г.Кантарам тэорыя мностваў. З таемным захапленнем яна даводзіць, што, скажам, у адрэзку, даўжынёй 10 сантыметраў або і светлавых гадоў, — роўна столькі кропак, колькі і ў 2, 3, 4 і г.д. разы большым альбо меншым адрэзку лініі, што любы лік з натуральнага раду, паслядоўна ўзведзены ў першую, другую, трэцюю і г.д. ступень, цалкам адпавядае самому натуральнаму раду і што любое мноства роўнае любому са сваіх падмностваў. Інакш кажучы, 1=2=3=4=5=6= ...n. Падобныя ўраўненні, відаць, можна назваць матэматычнай варыяцыяй рэлятывісцкай тэорыі А.Эйнштэйна, але не варта забывацца, што ідэя лічэння і злічонасці ўзнікла дзякуючы рэальнай наяўнасці мноства канкрэтных рэчаў, якія займаюць тое альбо іншае канкрэтнае месца ў прасторы і лік па-сапраўднаму прызначаны толькі для іх. Задакументаваная, але гэтым, як заўсёды, не менш цьмяная, гісторыя сведчыць, што Піфагор, бацька матэматыкі, любіў дэманстраваць свае палажэнні ды тэарэмы на каменьчыках — а гэта ўжо нешта больш адчувальнае навобмацак...

Што ж, раскінем цяпер піфагоравы каменьчыкі (іх сімвалізуюць кропкі) у зваротнай паслядоўнасці натуральнага раду ад бясконцасці (пяці) да адзінкі (мал.1):

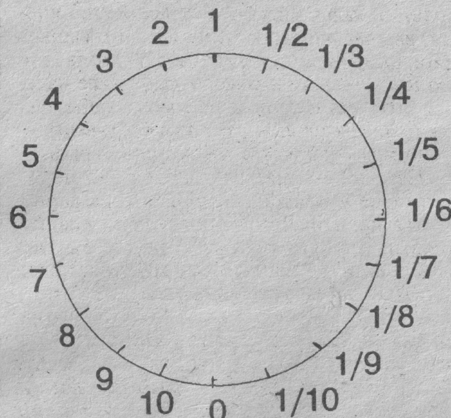
Што павінна лагічна наступстваваць аднаму каменьчыку і рэальна, наяўна знаходзіцца на лініі № 6? Як можна працягнуць наглядную паслядоўнасць?

Звычайны адказ на першае пытанне — на лініі № 6 не знаходзіцца нічога, і за адзінкай павінен лагічна наступстваваць нуль. Але прырода, як вядома, не церпіць пустотаў і, як казалі старажытныя, з нічога нішто не ўзнікае і нішто ў нішто не пераходзіць. Пасля таго, як застаецца адзін-адзіны каменьчык, наступным будзе ісці ўяўленне пра каменьчык, паняцце каменьчыка, агульная ідэя каменьчыка, архетып, што сімвалізуецца лічбай 0.

Тая ж гісторыя гаворыць, што на познім этапе свайго вучэння Платон сышоўся з піфагарэйцамі і пачаў атаясамліваць Ідэі з Лічбамі.

Спрабуючы адказаць на другое пытанне, мы знаходзім іншы варыянт працягу, які, аднак, не адмаўляе 0 як сімвал ўяўлення, а толькі адсоўвае яго: на лініях № 6, 7, 8 і г.д. павінна знаходзіцца адпаведна 1/2, 1/3, 1/4 частка каменьчыка і г.д. "да бясконцасці". Адзінка, каменьчык на лініі № 5, робіцца кропкай адлюстравання новай незлічонасці. Але нам вядома, што гэтая "бясконцасць" імкнецца да нуля і, значыць, мы можам зрабіць меркаванне, што — "дзеля здзяйснення цуда сіметрыі" — недзе за бясконцасцю натуральнага раду непазбежна павінен быць таксама своеасаблівы нуль. Інакш кажучы, крытычная маса колькасці (незлічонасці) n перарастае ў нуль.

Гэта гучыць як закон. І калі гэты закон ісцiнны, дык такія піфагоравы каменьчыкі — частка і магчымая мадэль сусвету — прымушаюць задумацца над формай светабудовы. Большасць навукоўцаў схіляецца да думкі, што наш свет так ці інакш замкнёны ў сабе, адпаведна таму, як замыкаецца плоскасць — паверхня шара альбо планеты. Паводле антычнага светаўспрыняцця, Космас нагадвае сістэму сфераў ("нябёсаў"), якія абарачаюцца ўнутры адна адной. Такім чынам, можна выказаць здагадку, што нуль, да якога імкнуцца дробавыя лікі, — гэта той самы нуль, у які пераходзіць небясконцая незлічонасць лікаў натуральных, і калі, напрыклад, дапусціць, што n=10 — матэматычная схема сусвету будзе выглядаць наступным чынам (мал.2):

Сімвалізм такой мадэлі даволі шматзначны. Адзінка ў гэтай схеме яўна прэтэндуе на сімвал сутнасці нашага свету, першасэнсу. У акультных навуках, дарэчы, у так званым "Ключы Тэрнёра", Адзінка расшыфроўваецца як "Істота". Лацінскае слова "ens" азначае "істота, існасць, сутнасць". Праблематычна, як наконт вечна цьмянай гісторыі, але наконт эвалюцыі існуе ўяўленне як пра рух ад простага да складанага — ад Адзінкі ў Бясконцасць. Гэта значыць, што любая эвалюцыя вядзе да загібелі, якаснага пераўтварэння.

Не менш сімвалічна супрацьстаянне адзінкі і нуля. Яго дуалізм выдатна ілюструе, абагульняе і ў нечым праясняе ледзьве не ўсе бінарныя апазіцыі, якімі характарызуецца наш свет: нуль — адзінка, уяўнае — наяўнае (сапраўднае), адсутнасць — прысутнасць, ідэальнае — рэальнае, якасць — колькасць, энергія — рэчыва, небыццё — быццё, дух — матэрыя, бог — прырода і да т.п.

Дыялектычныя адносіны нуля і адзінкі павінны спраўджвацца і ў тым моманце, што процілегласці звычайна валодаюць падобнымі якасцямі і скрані, як вядома, сыходзяцца. Таму, па ўзору матэматычнага правіла, кшталту

360 x 1 = 360
360 : 360 = 1
360 : 1 = 360,

нейкім чынам павінна здзяйсняцца і мець сэнс правіла

360 x 0 = 0
0 : 360 = 0
0 : 0 = 360,

або

a x 0 = 0
0 : a = 0
0 : 0 = a,

дзе a — любы лік з натуральнай бясконцасці. Новае правіла можна выразіць формулай 0 : 0 = 0va. Адпаведна яму павінна таксама здзяйсняцца правіла 1 :1 = 1vb, дзе b — любы лік з дробавай бясконцасці. І гэта сапраўды так, бо калі каменьчык утварае n — колькасць частак, дык 1 : n = 1/n, а

Браніслаў ЦРНЧАВІЧ

"ТЫРАНАЎ НАРАДЖАЮЦЬ РАБЫ..."

ПАМЫЛКА

Доўга чакаў я, што апішуць той час, калі мы памыляліся шчыра, хоць і рэдка, і ненаўмысна. Спадзяваўся, што зробіць гэта хтосьці за мяне больш здольны аддаць даніну тым дням і начам, калі дакладна было вядома, што ёсць грэх і хто ёсць грэшнік, калі хібы выпраўляліся, а тых, хто хібіў, да долу гнулі, пакуль яны не нанюхаюцца роднай глебы і не зразумеюць, якая іхняя роля і якое за імі злачынства. Чакаў я, чакаў, ды ніхто не азваўся, ніхто не засведчыў: было ўсё так і так, і няйначай. Тыя, каму давялося мець дачыненне да эпахальнай праўды, пакрыху вымiраюць, а розныя неправераныя пісакі спрабуюць усё зацямніць, перакруціць па-свойму. Цяпер вось, калі мінуў гэткі час, я знаходжу ў друку тлумачэнні, што аграном Момчыла Іліч караўся памылкова. Ды ніякай памылкі не было. А быў Момчыла Іліч — вораг! Гэта ж ён у буфеце, пры вялікай колькасці наведнікаў, даводзіў, што савецкія каровы драбнейшыя за швейцарскіх і, адпаведна, малака даюць меней. Каб вы толькі бачылі яго тады — вораг ворагам. Паліто ў яго з футравым каўняром, на адной руцэ жуковіна, на другой масіўны пярсцёнак з устаўленым зялёным каменьчыкам, што промні пускае, шалік з ангорскай воўны, чаравікі з натуральнага хрому, на ўмацаванай падэшве. Хто, акрамя ворагаў, так убіраўся? Чаму ж гэта, пытаўся я ў яго, савецкія каровы драбнейшыя за швейцарскіх? Ён сцвярджаў, што гэта залежыць ад пароды і ад гадоўлі, а захапленне абвяшчаць савецкіх кароў буйнейшымі бессэнсоўнае. Ён трымцеў ад страху, аднак упарта вёў сваё. Я, зразумела, выпытаў усё, як належыць: і чым займаецца, і якога паходжання, і з кім бацькі супрацоўнічалі. Цалкам пацвердзілася тое, што я прадбачыў: ён самы звычайны буржуй. На пытанне, дзе даводзілася бачыць савецкіх кароў, адказ быў: там, у Расіі. А што ж ён у Расіі рабіў? Аказваецца, прадстаўляў нейкую швейцарскую гандлёвую фірму. Там і ўбачыў кароў — якім трэба было даваць малако, а не браць ад іх. Выходзіла, такім чынам, што Момчыла Іліч ворагам быў большым, як здавалася напачатку. Тады я, што называецца, скінуў пальчаткі, бо няма чаго далікатнічаць з ворагам. Момчыла прызнаўся, што блукаў з капіталізму ў сацыялізм, як хацеў. А значыць, швэндаючыся, з матухны-Расіі вывозіў усялякую інфармацыю, якая магла служыць невядома каму! "Досыць табе ўжо адных кароў прыменшваць, а другіх узвялічваць!" — заявіў я тады Момчылу. А ён, буржуй, уцёрся шоўкавай насоўкай і ў адказ: маўляў, ніхто, нават я, не можа зрабіць савецкіх кароў большымі. "У швейцарцаў ёсць Мічурын?" — задаў я Момчылу хітрае пытанне. "Няма, —адказаў ён, — бо швейцарцам ён непатрэбны". "Памыляешся, злыдзень, — тлумачыў я. — Мічурын патрэбен усяму свету! Не знайсці такой мясціны на кулі зямной, дзе без патрэбы Мічурын!" Доўга вялі мы тэарэтычную дыскусію. Момчыла стаяў на сваім, але ж мне стойкасці не бракавала. Затрымаў яго ў следчым ізалятары. Працаваць з ім давялося дні і ночы. Але швейцарскія каровы ў ягонай свядомасці паступова драбнелі, а нашы сталі даваць усё больш і больш малака. З ізалятара я выпусціў Момчылу ўжо нашым чалавекам, свядомым ва ўсіх адносінах, без ніякай падсвядомасці, пра што любяць так чаўпці навукоўцы. На будаўніцтве чыгункі ён атрымаў ажно тры значкі ўдарніка. І кожны з іх мы някепска замачылі. Потым перад Момчылам адкрылася неблагая перспектыва, склалася кар'ера ў сельскай гаспадарцы, як агранома. Ён тым часам і апранаўся, і думаў чыста па-пралетарску. Ні следу ад таго буржуазнага недаверства, з якім мы сутыкнуліся ў 1945-м. Ды самая характэрная рыса ягоная — мне гэта лепш, чым каму вядома, — упартасць. Я, калі трэба было, перагледжваў свае пазіцыі, ледзь паспяваў. А вось ён заўпарціўся, як давялося з вядомых і велічных гістарычных меркаванняў, у 1948-м нашай краіне пайсці на канфлікт з СССР. Тады ён прылюдна заявіў, што Мічурын патрэбны ў кожнай мясціне зямной кулі і што не знойдзецца такога штукара, які б настроіў яго супраць першай краіны сацыялізму. За што і апынуўся ў мясцінах не вельмі аддаленых. З розных крыніц да мяне прыходзілі звесткі, што выпраўляецца Момчыла кепска, можна сказаць, ніяк. І дахаты ён вярнуўся такі, невыпраўлены. Я жывы чалавек, прытым уразлівы, і таму не перастаю думаць, што Момчыла Іліч — мая памылка. Хіба ж не я ў свядомасці ягонай зменшыў швейцарскіх, а павялічыў савецкіх кароў, з-за чаго ён пацярпеў двойчы? А хіба не я ўвёў у свядомасць ягоную Мічурына? Таму пасля вяртання сустрэў я Момчылу як блізката хворага чалавека. Хоць усе тады пазбягалі з ім кантактаў, я бачыўся, вёў размовы. Шукаў — і знайшоў — яму працу. Аднак у душы ягонай трымалася нейкая шэрая пляма ці, лепш сказаць, чорная рыса. Гэта была перашкода, якую я нават самымі палымянымі прамовамі не мог адолець: ён усё дудукаў пра Мічурына ды пра Мічурына! Я пераконваў, што гэта даўно трэба выкасаваць з падсвядомасці. А Момчыла зацята сцвярджаў, што ніякай падсвядомасці не існуе. Ёсць адна свядомасць, чыстая. Увогуле не схільны распаўсюджвацца пра сваё жыццё і зведаныя выпрабаванні, Момчыла з часам адкрыўся-такі нейкім пісакам. Тыя пачалі запіхваць яго ў свае творы і выштукарылі, каб на іх трасца, гэткага трагічнага героя. У іхніх крэмзаннях даводзілася, быццам бы я так выправіў Момчылу, што ён ужо ніколі і нідзе не можа знайсці сваю душу. Праўда ж зусім не тое, што падае контрлітаратура. У мяне з Момчылам ніколі не парываліся адносіны, якія перараслі ў балючае сяброўства. Некалькі месяцаў таму — кожны, хто жадае, можа пераканацца па нашых скарыстаных авіябілетах — я і Момчыла наведалі Швейцарыю. Мне захацелася вярнуць нашу спрэчку на зыходны ўзровень, а дзеля гэтага даць магчымасць, каб Момчыла яшчэ раз кінуў погляд на тых самых швейцарскіх кароў, якіх я, у колішняй захопленасці, зменшыў. Трапілі мы ў адну гожую вёсачку, на ўсход ад Цюрыха, і ўбачылі там пародзістых кароў, што ажно выстаўляліся, як быццам, свядома з кляйнотамі сваімі. Момчыла на іх глядзеў задуменна, пагладжваючы заслужаныя тры значкі ўдарніка, якія ён перашпільвае заўжды з апраткі на апратку, а потым зазначыў, нібыта пераконваючы мяне: "Тры такіх трэба на адну савецкую". Мы з Момчылам цяпер ужо старыя. Нас больш не хвалюе ўсё, што адбываецца навокал. Часам хвалюе толькі тое, што між намі, — даўняя спрэчка, гэтак прыкра завершаная. Праўда, я не адмаўляюся яшчэ змагацца за Момчылаву падсвядомасць; так, так, за яе, таму што апошнім часам даведаўся: чыстай свядомасці, без падсвядомасці, няма. Наступным летам я павязу Момчылу яшчэ раз у Швейцарыю. І не памру, пакуль не павялічу тых кароў, якіх я калісьці для Момчыла зменшыў. Выпраўлю сваю памылку, сплачу даўгі, пакуль жывы.

КОБА

Хіба ж сам Коба не з чалавекалюбства пачынаў, хіба не гэта прынесла яму першую жменьку славы? Коба (вядомы больш як І.В.Сталін) станавіўся ўсё славуцейшы і магутнейшы, а людзі, якіх ён хацеў зрабіць лепшымі, не надта мяняліся, калі мяняліся наогул. Коба задумаўся, у чым справа. Можа, яны бянтэжацца, нервуюцца, палохаюцца невядомага? А можа, што яшчэ горш, баяцца вядомага? Ды так і гэтак, трапляючы ў цяжкасці — а іх ніколі не бракуе, — людзі погляды свае звярталі да Кобы і нікога іншага, яго пыталі, што рабіць.

Коба раіў, суцяшаў, ушчуваў, заклінаў і праклінаў. Сваім указальным пальцам азначаў адзіны шлях да адзінай мэты. А людзі ўсё роўна сваё. Туляюцца па нейкіх блытаных сцежках, чапляюцца за ўсялякія дробныя мэткі. І знаходзяць сабе раз за разам новыя цяжкасці, непамыслоты. А потым, разгубленыя, толькі і чакаюць, што Коба параіць, якое выйсце прапануе.

Вера ў Кобу мацнела, а сам ён адчуваў, што на асаблівую дапамогу не здатны.

Прыкра: і Бог ты, і не Бог!

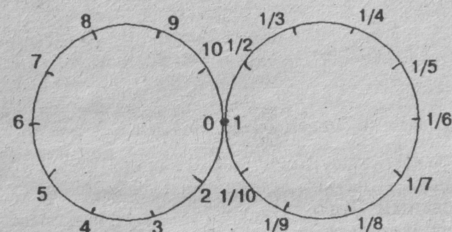
Адной ночы (а такое магло стацца толькі ўначы, пры бяссонні) зазірнуў Коба ў сябе, як у шклянку, аж да самага донца. І зніякавеў: няўжо гэта я, ці ж напраўду такі? Завагаўся тады, заставацца яму ці знікнуць. Найлепш было знікнуць. Сумленна выйшла б, па-людску. Немагчыма заставацца, усвядоміўшы ўсё як ёсць. Ды хто б яму, правадыру, дазволіў сысці, як звычайнаму чалавеку, і здавольвацца картамі, більярдамі, курвамі ды пітвом?

Коба зразумеў, што ён — раб сваіх рабоў і слуга сваіх слугаў. А гэтага ён не мог даравацць ні ім, ні сабе.

Не прыдумаўшы нічога лепшага, Коба зняволіў гурму самых верных таварышаў і

пакольні для кожнага каменьчыка існуе свая колькасць частак (атамаў), якую можна акрэсліць лічбай a, дык 1 : a = b, гэта значыць, што ў дадзеным выпадку n = a.

Аналіз узаемадачыненняў нуля і адзінкі можна доўжыць, але ўжо цяпер зразумела, што вышэйпрыведзеную матэматычную мадэль свету (мал. 2) можна таксама акрэсліць у форме "васьмёркі" (мал.3):

Вядома, што ў рэчаіснасці гэтыя бясконцасці зусім не абавязаныя быць аднолькавымі, адна з іх можа быць большай альбо меншай, астранамічна вялікай альбо мікраскапічна малой, дробавую бясконцасць можа складаць не паслядоўнасць 1/2 — 1/3 — 1/4 — 1/ 5 — ... 1/n, а, напрыклад,

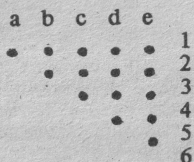
$$\frac{n-1}{n} - \frac{n-2}{n} - \dots \frac{1}{n}$$

і іншыя.

На "васьмістую" мадэль свету (мал. 3) фенаменальна накладаецца парадокс Зянона Элейскага "Ахіл і чарапаха", паводле якога Ахіл, што бегае ў 10 разоў хутчэй і дае чарапасе адлегласць у 10 метраў, ніколі не дагоніць яе, таму што "пакуль Ахіл прабяжыць 10 метраў, чарапаха — 1, пакуль Ахіл прабяжыць і гэты метр, чарапаха — 1/10 метра, пакуль Ахіл прабяжыць 1/10 метра, чарапаха — 1/100 метра..." і г.д. На схеме суадносіны "Ахіл-чарапаха" будуць адпавядаць парам лічбаў 0 — 10, 10 — 0, 1 — 1/10, 1/10 — 1/100 = 10/10 — 10/100 = 1 — 1/10, 1 — 1,10 ... і г.д.

На дзіва, гэты парадокс, акрамя толькі што прыведзенага ўзору, падцвярджаецца тут яшчэ адным спосабам — тады, калі за прынцып спаборніцтва двух яўна не роўных адзін аднаму па сваіх здольнасцях партнёраў выступае не бясконцая ўмова "пакуль... пакуль... пакуль...", а цалкам канкрэтная, акрэсленая, дастатковая і тым натуральная — "пакуль Ахіл прабягае 10 метраў —чарапаха 1 метр": 0 — 10, 10 — 0, 10 — 0 ... і г.д. Проста ў дадзеным выпадку кожны з бегуноў, прабегшы першы раз па метру "чужой" бясконцасці, г.зн. незлічонасці, усе наступныя разы бегае толькі па "сваёй": Ахіл — па натуральнай, чарапаха — па дробавай. Акрамя таго, раптам высвятляецца, што замкнёная або "васьмістая" форма свету і вечныя суадносіны "1 — 1/10", у якія ўступаюць у першым прыкладзе Ахіл ды чарапаха, наглядна даказваюць абсурднае цверджанне яшчэ аднаго элеата — філосафа Парменіда, які казаў, што ніякага руху не існуе. Ёсць хіба што толькі вібрацыі.

Але вернемся зноў да піфагоравых каменьчыкаў, да малюнка 1, і яшчэ раз, апошні, раскінем іх у зваротнай паслядоўнасці натуральнага раду ад бясконцасці (пяці) да адзінкі ў крыху іншай канфігурацыі (мал. 4):

Нішто ў нішто не пераходзіць — што павінна рэальна знаходзіцца на скрыжаваннях a2, a3, b3, a4, b4, c4, a5, b5, c5, d5 і на лініі № 6?..

Ідэі, ідэі самых розных рэчаў перапаўняюць свет, яны вакол нас і ўнутры нас, нібы электрамагнітныя хвалі, нібы флюіды, і ў сваёй разнастайнасці ды колькасці нематэрыяльнай субстанцыі мусяць утвараць свой свет.

Многія гульні з часам перарастаюць у поўныя сур'ёзнага духу тэорыі, аднак трывіяльнае вынаходніцтва Ідэяў не з'яўляецца найапошнім вынікам тэорыі небясконцай незлічонасці. Мэта папярэдніх тлумачэнняў — абгрунтаваць звычайную сітуацыю, якая не раз магла здарыцца з Піфагорам, вядомым славай мага, і з Платонам, названым Боскім. Хутчэй за ўсё яна магла б адбыцца з імі абодвума, калі б яны былі сучаснікамі. Гісторыя, вядома, не даносіць да нас таго сапраўднага, што менавіта пераканала Платона і пра што мы можам толькі здагадвацца, але падобная сітуацыя патэнцыяльна можа адбыцца з кожным, і па нашым часе ў сваёй n-варыянтнасці можа выглядаць наступным чынам.

Ваш добры знаёмы, чалавек, які не сумняваецца ў Вашай сумленнасці, па дарозе з банка на, дапусцім, абсалютна не прадказальныя для яго дзелавыя перамовы, заходзіць да Вас і пакідае на пару гадзін свой дыпламат, папярэдне сказаўшы Вам, што ў ім — роўна мільён даляраў. Вы, безумоўна, верыце свайму сябру, ды і было б дзіўным сумнявацца ў пільнасці касіраў банка. Але самі для сябе Вы ўяўляеце, што грошай тут куды больш. Вы адлічваеце сабе два мільёны наяўнымі — і вяртаеце добраму знаёмаму ягоны мільён...

Галоўнае — умець уявіць...

сарамліва аддаў загад пакараць іх смерцю. Гэта быў проста выклік. Гэта была прага барацьбы і выпрабавання. Коба паказаў, адкрыта і сумленна, на што ён здольны. А ім, бач, спадабалася! Яны прынялі гэта як адзіны шлях да адзінай мэты!

Нерашучы толькі ў адносінах да сябе самога, Коба зацята пазбаўляў волі і сяброў, і ворагаў. Людзі — калі з любоўю і нянавісцю, калі з пашанаю і жахам — ішлі за ім да канца. Праз усе свае смерці да ягонай. І нават крыху далей.

Цяпер усе дудукаюць: "Коба — тыран". А забываюцца, што на той момант, калі ён адчуў ліха ў сабе, яму б ніхто не дазволіў скончыць так, як гэта дазваляецца расчараванаму паэту. А хіба маглі дапусціць, каб ён, правадыр і настаўнік, падобна да простага чыноўніка прысвяціў сябе пасьянсам? Урэшце, надумай ён знікнуць, не далі б. "Ты правадыр, — сказалі б яму. — Вось і вядзі!"

Ад Кобы ўсе чакалі больш, як ад сябе саміх, і ён апраўдваў гэтыя спадзяванні!

Праклятае жыццё! Як толькі нехта дапнецца да славы і да ўлады, усе кідаюцца да яго: "Ты во які! Рабі штосьці, вядзі кудысьці!" А пасля ўсяго такога хітразадыя, не здольныя вытлумачыць прыроду рабоў (яны б'юцца над пытаннямі, як гэта рабы вытрывалі, як можна існаваць без волі, як падобнае становіцца масавым у нашу дэмакратычную эпоху), у тыранах шукаюць прычыны рабства.

А што калі тыранаў нараджаюць рабы, а не маткі?

* * *

І тут нават, у горным азіяцкім мястэчку (яно стаіць на горным схіле, які прамываецца лагоднымі дажджамі) я, п' ючы піва з тамтэйшым вадыром, не мог не думаць пра Кобу.

Піва называлася "Сан Мігуэль". А мы ніяк не называліся. Мая сербская мова таму вадыру не значыла нічога, таму значыла ўсё. Я казаў: "Трымайся, браце!", быццам бы ведаў, як яму цяжка. І тлумачыў, што ўсё міне, бо ў жыцці хапае рознага, а найбольш муці.

Піва "Сан Мігуэль" мы выжлукталі шмат. На мове, якая мне нічога не значыла, вадыр доўга, шчыра і адкрыта гаварыў. Прызнаўся, што ў ягоным жытле ў гарах працякае дах. Моцна? Ды моцна. Я суцяшаў яго, маўляў, усе дахі працякаюць калі-нікалі. Вечных дахаў няма. Як толькі будзеш думаць, што дах вечны, ён пачне працякаць. А тады больш-больш і скрозь дзіркамі пойдзе.

Забаўляючыся ключамі сваімі, я перахапіў нейкі прагны погляд вадыра. (Яны там, у гарах, ключоў яшчэ не ведалі. Дзверы ў іх заўжды расчыненыя, але і там хутка пачнуць замыкацца!)

Давялося падарыць вадыру бірульку на ключы разам з ключамі, а ён аддараваўся тузінам зубачыстак з косці слановай.

Абмен гэты вадыру вельмі спадабаўся. Ён павярнуўся на ўсход, пачаў адбіваць паклоны і гартанна выгукваць: "Коба, Коба, Коба!"

Божа літасцівы, і сюды, на край свету, дайшло гэтае імя! Укленчыўшы, вадыр прасіў, каб я стаў нагою яму на шыю. Я выканаў просьбу і ашчасlівіў чалавека.

Потым мы пацiснулі адзін аднаму руку і развіталіся па-людску.

Праз нейкі час мне давялося трапіць у горы і ў паселішча вадыра. І высветлілася, што дзякуючы піву "Сан Мігуэль" ды бірульцы з ключамі я стаў Богам. Вадыр сваё племя пераканаў, што сустрэўся з тоўстым белым богам, які частаваў яго півам "Сан Мігуэль" і падараваў ключы ад любых дзвярэй.

Паверыўшы ў новага бога, племя зможа расчыняць усе дзверы.

Ды шаман племені не даў веры ні ключам, ні астатняму. (Традыцыяналіст?) Ён, звяртаючыся да супляменнікаў, заклікаў, каб маліліся толькі вядомым багам і каб пазбягалі белага, тоўстага, незнаёмага бога.

Вадыр узяў тады меч і распалавініў гэтага дысідэнта, фракцыянера і трацкіста. Племя ён таксама распалавініў.

Там і дагэтуль барацьба не спынілася.

Паводле вадыровых успамінаў (паколькі сам гэтага вадыр не зрабіў), выразалі з дрэва маю постаць. І я называюся Белы Тоўсты Бог Які Нам Даў Ключы Ад Усяго І Які П'е Піва Сан Мігуэль.

Прыгожае, хоць і крыху даўгаватае, імя.

Апазіцыянеры начамі ў статую (якая досыць дакладна мяне ўвасабляе) выпускаюць з лукаў атручаныя стрэлы. Злавіўшы, іх караюць смерцю (таксама стрэламі, традыцыйна).

Я не завітваў больш да вадыра. А то б яшчэ падумалі, што сапраўды Бог наведвае племя, і запатрабавалі б: парай, як быць. Тады ўжо не заставалася б нічога іншага, як вядзі, сячы, бі!

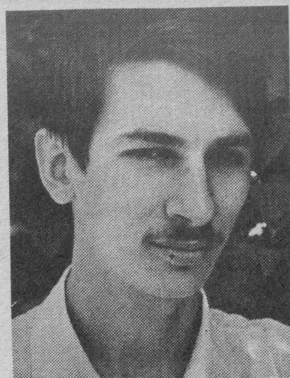
Я знік, таму што ведаю гісторыю Кобы. І з мяне добрыя людзі маглі зрабіць свайго тырана. Ды калі гэта са мною, які толькі піва папіў з племянным вадыром, магло здарыцца, што казаць пра Кобу! Яму ўцячы ад сваіх рабоў шанцаў куды меней.

У мяне была магчымасць пераканацца, што тыранаў нараджаюць рабы, а не маткі.

Пераклаў з сербскахарвацкай
Іван ЧАРОТА

Віктар СЛІНКО

"МАЁ ЛЕТА МІНУЛА"

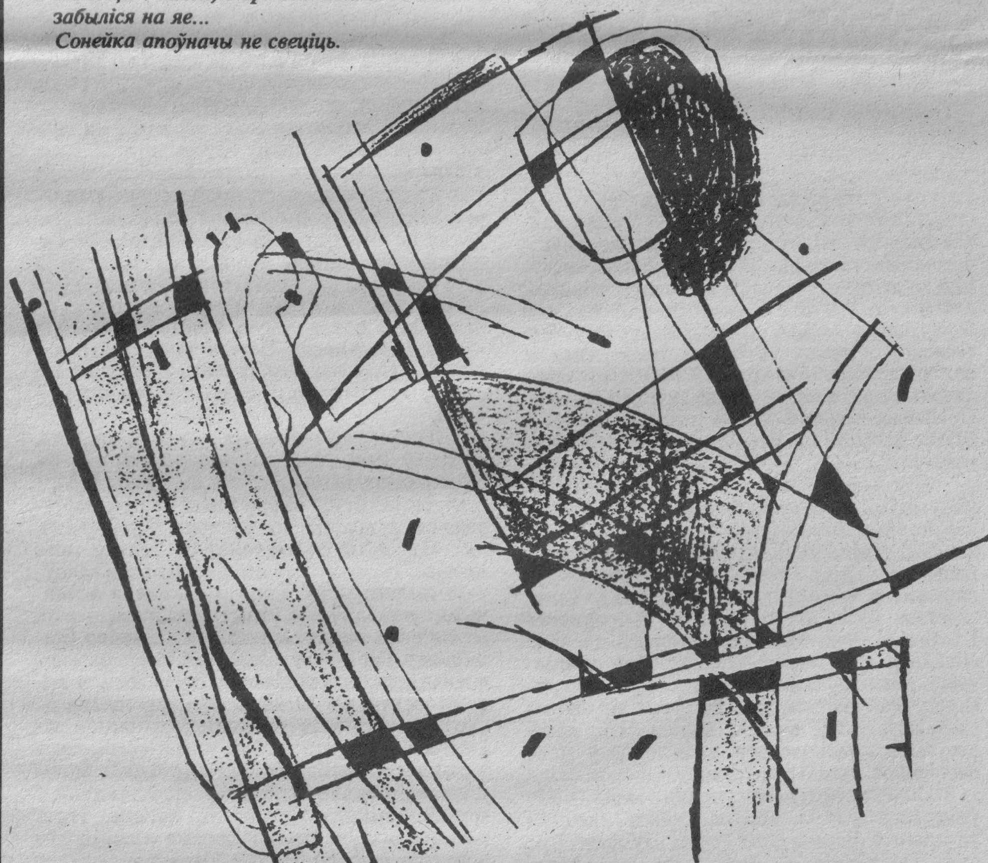

ХОВАНКІ

Завіхаюцца дарослыя ля жывёлы:
накарміць трэба і кароў, і парсюкоў.
А я нічога не раблю,
я гуляю з сябрамі ў
хованкі.
Схаваўся я за дрывотняй.
А мой сябра Мікола зайшоў
за дрывотню і паглядзеў на мяне...
і пайшоў. Не ўбачыў.
Пайшлі сябры дамоў, дарослыя зачынілі
жывёлу і таксама пайшлі.
А я застаўся за дрывотняй —
непаклікані дарослымі, сябрамі забыты.
Хаваюся ад сябе, каб убачыць
нябачнае і пачуць нячутнае — тое,
што хаваецца ў маёй душы.
А я, тагачасны хлопчык, так і
застаўся там, за дрывотняй.

* * *

Хлопцы і дзяўчаты з Гарадзішчаў
сабраліся на вячоркі.
Спявалі, танцавалі, і каля апоўначы,
калі стаміліся многія
ад спеваў і скокаў, нехта прапанаваў
пагуляць у "шыбеніцу". Адзін за адным
хлопцы, а за імі і дзяўчаты паказвалі,
як яны вешаюцца на вяроўцы,
а Іра кажа: "Давайце я..."
Усе засмяяліся, бо Іра — вясёлая
дзяўчынка,
заўсёды, бы сонейка, усміхаецца.
І як толькі паклала яна галаву
ў пятлю, адразу пагасла лучына,
падзьмуў вецер праз шчыліны ў вокнах,
стала страшна ўсім. Выбеглі дзяўчаты
і хлопцы з хаты, а Іра засталася —
забыліся на яе...
Сонейка апоўначы не свеціць.

МОГІЛКІ

У старой вёсцы, дзе жывуць старыя
людзі,
ёсць могілкі, на якіх пахавана Даўніна.
Сын майго прадзеда, Лёнька,
неяк гуляў па
возеры, напіўся вады з палонкі і памёр ад
запалення лёгкіх. Ён пахаваны тут.
А мой дзед —
яго звалі Віця — памёр ад гарэлкі... Яшчэ
даволі маладым памёр. Мяне таксама
завуць Віця —
і дзесьці я чытаў, што шмат хто
з тых людзей,
якія носяць гэтае імя, памруць
ад гарэлкі...
Ну і добра. Добра ведаць, ад чаго ты
загінеш.
А мой прадзед... Ён жыве і дагэтуль.
І адзінае, што ён ведае зараз,
пражыўшы
амаль дзевяноста год, адзінае, у чым ён
упэўнены, —
шчаслівы той чалавек, які не нарадзіўся
на свет.
— Хіба гэта так? — пытаў я ў прадзеда.
— Так, унучак. Жыццё маё было доўгае, і
я паспеў гэта зразумець...
Мы сядзім каля ганку. І я хачу, каб мой
прадзед жыў доўга, але... У яго вачах —
Даўніна.
І я бачу тыя суніцы, якія растуць Там,
але
нельга іх ірваць. Я бачу, што мой прадзед
ведае нешта, але ніколі ён не скажа
мне тыя
словы, бо мне трэба яшчэ доўга жыць. І я
павінен жыць, і я буду жыць... пакуль не
спраўдзіцца маё імя — Віктар.

* * *

Да змяркання яшчэ гадзіна,
а ўжо зараз усё вакол мяне
поўніцца ім:
людзі спяшаюцца ў кватэры,
птушкі — у гнёзды да птушанят,
а я іду да змяркання.
Усе жывуць у дні, а ў змярканні — хто?
Толькі самотныя дрэвы...
Таму я іду да змяркання —
піць ваду з азёр маёй Беларусі,
дыхаць водарам пожні,
верыць у лепшае.
Змярканне размаўляе са мной,
дорыць мне свае таямніцы: як
быць з людзьмі і быць чалавекам,
як хадзіць басанож па пожні
і не параніцца.
Ужо не дзень, яшчэ не ноч:
змярканне. Я сустрэну цябе.

ВОСЕНЬ

Вось ужо шкрабе аб спод
лыжка, а полымя, гарэўшае так
ярка, стала гасіцца само,
а руплівыя жнеі зносяць у
снапы мёртвыя каласы: жнеі
рыхтуюцца да зімы, жнеі рыхтуюцца,
каб сытна было ўсім.
На таку б'юць цапы.
Восень.
Выбівае цэп з мяне лета,
успаміны аб ім.
"Ты чый?" — праязджаючы на
веласіпедзе,
спытаў мужчына.
Я пацiснуў плячыма. Хіба я ведаю,
чый я?
Прыехаў у вёску, а тут — восень.
Прыйдзе новае лета, і прыедзе ў вёску
новы чалавек з маім імем, з маім
розумам і пачуццямі.
Але гэта буду ўжо не я.
Маё лета мінула.

Алесь РАЗАНАЎ

ТВАРАСЛОВЫ*

Бытнаваць — знаходзячыся ў пэўным часа-прасторавым кантынууме, быць тоесным быццю, і такім чынам дазваляць яму рабіцца постасным, асабовым; **пребывать**.

Бытнаванне — **пребывание**.

Бытны — **пребывающий**.

Бытнавацьме — **пребудет**.

Тады, якое месца абярэ Госпад, Бог ваш, каб бытнаваць імені Яго там, туды прыносьце ўсё, што я наказваю вам (Другазак., 12:11).

Хто не бытнавацьме ўва мне, адрынецца прэч, як гліна; і ссохне (Іаан, 15:6).

Бог ёсць любоў, і той, хто бытнуе ў любові, бытнуе ў Бозе, і Бог у ім (1 Іаан, 4:16).

Вехкі — той, чый век вялікі; стары; ветхий.

Вякчэць — **ветшать**.

Звякчэлы — **ветшающий, обветшавший**.

Звякчэласць — **ветхость**.

Звякчэнне — **ветшание**.

Калі я маўчаў, звякчэлі косці мае ад усядзённага стогну майго (Пс., 31:3).

Яны загінуць, а Ты бытнавацьмеш; і ўсе яны, як рыззё, звякчэюць, і, як адзенне, Ты пераменіш іх, — і зменяцца (Пс., 101:27).

Уздыміце вочы вашы да нябёсаў, і паглядзіце на зямлю ўніз: бо нябёсы знікнуць, як дым, і зямля звякчэе, як адзенне (Іс., 51:6).

Ведаючы тое, што вехкі наш чалавек распнуты з Ім, каб знічана было цела грахоўнае (Рым., 6:6).

Але цяпер, памёршы для закону, якім былі звязаны, мы вызваліліся ад яго, каб нам служыць Богу ў абнаўленні духа, а не па вехкай літары (Рым., 7:6).

Кажучы "новы", паказаў звякчэласць першага; а звякчэлае і састарэлае блізка да знішчэння (Яўр., 8:13).

Вомшанне — убірае ў сябе рэчаіснасць, судакранаючыся з ёю; змяшчае яе ў сабе, распазнаючы навобмацак, што яна азначае; яно ў руху, яно на шляху, і рэчаіснасць для яго заўсёды і перашкода, і павадыр; **осязание**.

Вомшаць — **осязать**.

Вомшавы, вомшаны — **осязаемый**.

Вомсны — **осязательный**.

Вомшаем, як сляпыя; і, як без вачэй, ходзім вобмацкам (Іс., 59:10).

Вы падступіліся не да гары, вомшанай і ахопленай полымем (Яўр., 12:8).

Пра тое, што было адпачатку, што мы чулі, што бачылі сваімі вачамі, што разглядалі, і што вомшалі рукі нашы (1 Іаан, 1:1).

Грайшч — стан надзвычайнай радасці, захаплення, шчасця, які, як вясёлка, грае ў чалавеку і афарбоўвае рэчаіснасць у колеры раю; **восторг**.

Грайшчыцца — **восторгаться**.

Грайшчыць — **восторгать**.

Узграйшчыцца — **восторжествовать**.

Грайшчасны, грайсны — **восторженный**.

Апошнім часам міф аб непрыдатнасці беларускай мовы для азначэння метафізічных сэнсаў моцна занядужыў, а мо ўжо і зусім сканаў. Але лакальных праблемаў, якімі гэты міф у пэўнай меры мацаваўся, застаецца даволі, і самі па сабе яны не вырашаюцца. Вось чаму "ЗНО", у рубрыцы "Філасофскі слоўнік", распачынае гаворку, якую ўмоўна пазначым так: абстракцыі мыслення і рэальнасці мовы.

Спадзяемся, што тэксты Алеся Разанава і Юрася Пацюпы, кожны з якіх прапануе сваю стратэгію падыходу да праблемы метафізічных і іншых адцягненых слоў і тэрмінаў, падахвоцяць усіх (каму ёсць што сказаць з гэтай нагоды) звярнуцца ў "ЗНО" са сваімі меркаваннямі, імпрэсіямі, метадалагічнымі праектамі.

В.А.

Юрась ПАЦЮПА

ЗАЦЕМКІ НА ПАЛЁХ ФІЛАСОФСКАГА СЛОЎНІКА

I

У 1993 г. у першым нумары "ЗНО" газеты "Культура" І.Бабкоў упершыню ўжыў новае слова **повед** замест даўно вядомага і звыклага **паняцьце** і тым самым узняў насьпелую праблему аўтэнтычнае філасофскае тэрміналогіі. Зразумела, аўтару **паняцьце** здалося вельмі ж падобным да расейскага **понятие** і ён вырашыў замяніць гэтае слова на больш беларускае. Пэўная рацыя тут ёсьць, **понятию** ў расейцаў адпавядае цэлае гняздо роднасных найменьняў: **понять, понимать, понятливый, понятийный**. У нас жа поўны разнабой: **зразумець, разумець, цяміць, зразумелы, кемлівы, паняційны** (лепш **паняцьцевы**) і г.д. І хаця разнабой ёсць ня толькі ў беларусаў, а ТСБМ усё ж дазваляе ўжываць дзеяслоў **паняць**, аднак, на практыцы, ім цяпер карыстаюцца толькі ў адным выпадку: **паняць моду**, г.зн. — узяць нейкую звычку. Праблема ўзьнята не на пустым месцы і будзе трываць, пакуль не атрымае належнае разьвязкі.

Жыцьцё мовы — вялікая таямніца. У нашаніўскі перыяд беларусы спакойна карысталіся пазычанымі з расейскай мовы словамі **гасударства, правіцельства** і да т.п., пасьля адрадзілі свае: **дзяржава** (або **гаспадарства**, у высокім стылі) ды **ўрад**. Таму, здаецца, няма нічога дзіўнага ў прапанове І.Бабкова. Чаму моўная інтуіцыя ня хоча згадзіцца з **поведам**? Паспрабуйма разгледзець дзеяслоў **паведаць**, ад якога ўтвораны **повед**, мы ўбачым, што ён зусім ня мае на ўвазе значэньне **понять**, больш таго, **паведаць**, напэўна, часьцей ужываецца ў мове расейскай, чым беларускай.

Галоўны аргумент супраць **поведа** — яго ўнутраная форма. Наіўна думаць, быццам унутраныя формы слоў даўно паўміралі і не выяўляюць сябе. Ня трэба быць нават філолагам, каб зразумець: дзеяслоў **паняць** роднасны дзеяслову **мець**, ён хавае значэньні "ўзяць", "зрабіць сваім", "прыўлашчыць", "паімець". Фактычна ўсе славянскія мовы тарнуюць тут адну і тую ж унутраную форму. Прапаноўваю для параўнаньня Табліцу І.

З табліцы відно, што славяне карыстаюцца не толькі назовамі, роднаснымі **мець**, але і іншымі семантычнымі адпаведнікамі. Аналагічны вобраз тарнуецца і моваю нямецкай: **der Begriff** (паняцьце) ўтворана ад **begreifen** (разумець, або, літаральна, абхапляць), апошняе ад **greifen** (хапаць). Ці не з таго шэрагу і наш выраз "схапіць думку"!

Працэс разуменьня, схопліваньня, прысваеньня думкі — гэта адзін з найгалоўнейшых складнікаў герменеўтыкі. "Я магу быць сапраўды перакананы, што зразумеў аўтара,— пісаў Навaліс, —толькі калі я здольны напоўніцу атаясаміцца з ім у любым духоўным зруху, адно калі я ў стане, не скажаючы яго адметнасці, перакласці і пераўтварыць яго на сто розных ладоў..." Шлеермахер і Дыльтэй, нямецкія герменеўтыкі XIX ст., мелі галоўным прынцыпам навукі тлумачэньня наступнае: духоўна ўвасобіцца ў тэкст і зрабіць чужы досьвед сваім. Тут дарэчы было прыгадаць і іншае: паводле Фрэйда працэс атаясамліваньня, прыпадабненьня, перайманьня ў старажытных людзей (таксама як і ў малых дзяцей) выступае як паглынаньне аб'екта, другімі словамі — тое ж схопліваньне. Значыць, слова ў згорнутай форме захоўвае цэлую навуку з дакладна разгалінаванымі функцыямі.

Зусім супрацьлеглае значэньне мае дзеяслоў **паведаць**. Калі ў першым выпадку працэс інфармаваньня ішоў ад аб'екта (таго, які спасьцігаюць, разумеюць) да суб'екта (таго, які разумее), то тут камунікатыўны працэс пераварочваецца, адрасат і адрасант мяняюцца месцамі — і мы не бярэм інфармацыю, а аддаем. Значыць, "разуменьне" застаецца ўжо недзе далёка ззаду, пройдзеным этапам, утварэньне і ўтрымліваньне інфармацыі таксама не адыгрываюць ужо ніякае ролі. Галоўным чыньнікам робіцца прэфікс **па**, а гэта значыць, што адбываецца працэс нарацыі. У чым жа якраз нельга западозрыць і **паняцьце** і нават самую філасофію — дык гэта ў фабульнасці. Нельга зблізіць апавяданьне з разуменьнем, раман з трактатам. Бо тады ў нас сапраўды ніколі ня будзе філасофіі.

Вядома, І.Бабкова ня цяжка зразумець, ён хацеў засяродзіцца на корані **вед**, а не на размеркавальным прэфіксе **па**. Іншымі словамі, ён імкнуўся зафіксаваць не працэс перадачы, а працэс захоўваньня інфармацыі, які зьвязаны з дзеясловам **ведаць**, але прэфікс перашкодзіў ды ўзяў на сябе галоўную семантычную нагрузку. Можна адзначыць яшчэ адну рэч: тэрмін І.Бабкова — гэта механічная мадэль з англійскага **notion** (паняцьце). Тут аўтару слова, каб стаць пасьлядоўным, варта было ісьці ад дзеяслова **знаць**, а ня **ведаць**,бо **пазнаць** супраць **паведаць** якраз і абазначае прыняць, "паняць", засвоіць. Больш таго, **notion**, усім вядома, узнік з лацінскага **notio**, акрамя англійскае мовы гэтае найменьне асабліва распаўсюджана ў мовах раманскіх (франц. **notiune**, італ. **nozione**, рум. **notiune**) і звязана з лацінскім **noto** (абазначаць). Нашае ж **знаць** таксама, у сваю чаргу, аднакарэннае са словамі **знак**, **абазначаць** і, у рэшце рэшт, паводле ЭСБМ зьвязана са старажытным значэньнем "прымаць". Безумоўна, у англійскай мове названы лацінскі корань лучыцца і з перадачай інфармацыі, аднак, якія б калькі мы ні рабілі, трэба заўсёды зыходзіць з магчымасьцяў уласнае мовы, а не чужой. Хутчэй за ўсё валентнасьці дзеясловаў **знаць** і **ведаць** не дазваляюць тарнаваць іх карані, прынамсі, мне нічога больш-менш прыстойнага ўтварыць не ўдалося.

Дарэчы было б тут прыгадаць і словы **нататка, натаваць** (ад таго ж noto) ды параўнаць іх з беларускім **цяміць, зацемка**, каб яшчэ раз выпрабаваць раманскую ўнутраную форму. Толькі нас ізноў чакае няўдача, нічога лепшага акрамя маластраўнага "зацем" у галаву не прыходзіць. **Кеміць** і (здаецца, роднаснае яму) **кмець** (селянін, галава) яшчэ менш прадуктыўныя.

На гэтым месцы варта спыніцца ды пачаць гаворку нанова. Назоў **повед** у беларускай мове ня менш мёртвы, чым яго нашмат удалейшы папярэднік **паняцьце**. Усе аднакарэнныя з гэтым назовам словы абазначаюць рэчы іншага кшталту. Таму я вырашыў не зважаць на апошнюю акалічнасць і весці пошукі тэрміна паводле традыцыйнае славянскае мадэлі. Як паказвае Табліца І, у славянскіх мовах тут вар'юецца пераважна толькі словаўтваральныя афіксы пры адным і тым жа корані. Ці не скарыстаць і нам яго?

Вынікамі маіх разважанняў стала слова **спайменьне**. Прэфіксальны фармант **спа**, а не **па** (прыгадайма нелітаратурнае **спаймаць**) я ўзяў дзеля таго, каб ня ўзьнікла знаёмае ўжо значэньне разьмеркавальнасці. **Спайменьне** (ад **паімець, спаймець**) абуджае неблагую гукавую асацыяцыю з **найменьнем**, дае яно і пэўныя дэрываты: **спайменны, спаімлівы**. Гэтае слова можна было прызнаць больш-менш удалым, але знайшліся раўназначныя беларускія тэрміны.

Найперш я зьвярнуўся да слоўніка Я.Станкевіча; ведаючы ўнутраную форму, ужо ня цяжка было адшукаць, з тым жа значэньнем, раней невядомае мне **паймо**. Значыць, Я.Станкевіч рухаўся аналагічным шляхам. Ня выключана, што ягонае **паймо** ўзьнікла на ўзор чэшскага тэрміна **pojem**. Але наўрад ці можна палічыць удалым для беларусаў прытарнаваны Я.Станкевічам малапрадуктыўны, у дадзеным значэнні, магілёўскі суфіксальны фармант **мо** (Гл.: Сцяцко П. Беларускае народнае словаўтварэньне. Мн.,1977. С.54.)

Больш цікавае і сапраўды вартае на ўвагу народнае ўтварэньне **панятак**, якое фіксуе "Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі" (Мн.,1990). Беларуская адметнасць дыялектызму выяўляецца ў яго словаўтваральнай мадэлі. Параўнайма аналагічныя выпадкі дэрыватаў з расейскімі аднакарэннымі словамі: **окончание — канчатак, заглавие — загаловак, совпадение — супадак, напоминание — напамінак, занятие — занятак, затишье — заціпак**, а таксама **ратунак, рабунак, мацунак, будынак, дадатак, зваротак, набытак**. Ад **панятку** ўзьнікае таксама характэрны беларускі дэрыват **панятквы** замест **паняційны**. У параўнаньні з паняцьцем гэты народны тэрмін больш канкрэтны, абазначае, як і належыць у дадзеным выпадку, ня дзеяньне, а прадукт дзеяньня.

Чарговы раз можна пераканацца, што ня мы выбіраем мадэлі, а мова іх дыктуе, народ жа найбольш да гэтага голасу чуйны суб'ект. Наўрад ці варта выракацца дыялектнага слова **панятак**, якое ўзьнікла натуральным шляхам і ў супастаўленьні з усімі іншымі славянскімі мовамі мае сваё непаўторнае і ў той жа час старажытнае аблічча, да таго ж яно дастаткова празрыстае для разуменьня, не парывае з традыцыяй і не замінае ўспрымаць раней створаныя тэксты.

II

На слове **панятак** праблемы беларускае філасофскае тэрміналогіі не завяршаюцца. Да прыкладу, у нас няма дакладнага разьмежаваньня супрацьпастаўленых яшчэ Кантам тэрмінаў **разум** (die Vernunft) і **рассудок** (der Verstand). Калі **розум** ды **развагу** ўсё-ткі разьмяжоўваюць у беларускай мове, то ўжо пераклад дэрывата **рассудочный** утвараецца ў нас на аснове якраз супрацьлеглага тэрміна: **разумовы**. А адсюль, магчыма, назову **развага** не хапае патэнцыі, каб прытарнавацца да філасофіі, замест **развагі** мы ахвотней ужываем **рацыя**. І хаця абодва словы неславянскага паходжання, усё ж толькі першае засвоена моваю арганічна.

Разьвязка тут мне ўяўляецца даволі простаю: узвысіць слова **развага** да філасофскага тэрміна. А як сінонім прыметніка **разумовы** — прапанаваць дэрыват **развагавы**, бо **разважны** традыцыйна ўспрымаецца за адпаведнік **разважлівы**, гэта значыць — надзелены цьвярозым розумам.

Складанейшае наступнае пытаньне, якое паўстае ў адзначаным шэрагу: калі няма ў беларускай мове слова **рассудок**, а таксама **судить** у значэньні **меркаваць** (судзіць можна злачынца), то непажадана і карыстацца словам **суджэньне**. Тэрмін **суждение** (ням. **das Urteil**, англ. **júdgement**, франц. **jugement**, італ. **giudizio**, рум. **judecatǎ**, літ. **nuomone**) амаль ва ўсіх індаеўрапейскіх мовах, у тым ліку і ў славянскіх (гл. табліцу 3), зьвязаны са значэннем **суд**. З пералічанага шэрагу толькі ў літоўскай яно адыходзіць ад характэрнае ўнутранае формы (**суд** па-літоўску — **teismas**). Беларусам таксама варта адысці (хаця ў нязначнай ступені, убачым ніжэй) ад распаўсюджанае мадэлі, бо, як паказвае табліца, гэтым коранем у нас не абазначаюцца разумовыя працэсы.

Каб знайсьці патрэбны адпаведнік да **суждения**, я перабраў мноства блізкіх паводле значэньня слоў. Традыцыйна існуе **меркаваньне**, але яно толькі напалову "пакрывае" **суждение** ў значэньні **гледзішча, пазіцыя, думка. Суждение** блізкае сэнсава і да **высновы**. І вось тут я задумаўся: а як жа апошняе слова падаваў В.Ластоўскі? **Высновы** тады яшчэ не існавала, а **вывад** наўрад ці ён стаў бы ўжываць. Сапраўды, у В.Ластоўскага **вывад** перакладаецца як **выказ**. У сучасных беларускіх нарматыўных слоўніках **выказу** няма зусім, падавалі яго некалі Байкоў і Некрашэвіч за сінонім **выказваньня**, а таксама, спасылаючыся на Я.Лёсіка, у значэньні **сказ**, дае яго Я.Станкевіч у значэньні **выражение** як утворанае ад **выказаваць**, дарэчы, тут **выказ** ніякімі прыкладамі не ілюструецца. Значыць, наколькі гэтае слова натуральнае ў сваёй словаўтваральнай мадэлі для нашае мовы, настолькі яно пакуль неактуалізаванае, маргінальнае, усе спробы яго выкарыстаць надзіва супярэчлівыя, я думаю, што сёньня, аднак, можна з посьпехам тарнаваць **выказ** замест **суджэньня**.

Адразу мая прапанова здольная шакіраваць чытача, ужо хаця б таму, што **суджэньне**, нехта скажа, бывае і ня выказаным. Але, па-першае, нам трэба адразу адмовіцца ад расейскага сінкрэтызму, дарэчы, шкоднага для тэрміналогіі, — беларуская мова пераважна канкрэтная — і ня блытаць лагічны тэрмін з **меркаваньнем** (мнением). Таксама, як ня блытаем **каханьне** з **любоўю**. Мы і так злоўжываем калькамі з расейскае мовы. Чэхі, да прыкладу, хаця і маюць у логіцы **soud**, аднак адрозьніваюць яго ад **меркаваньня**, якое перакладаецца **nazor, mineni** і **usudek**.

Па-другое, "Краткий словарь по логике" (М., 1991) тлумачыць названы тэрмін як "думку, што выражаецца апавядальным сказам і зьяўляецца праўдзівай або аблуднай". А далей удакладняе: суджэньне "знаходзіць

Узрадаваліся б да грайшчу, звысціліся б, што знайшлі труну? (Іоў, 3:22).

Бо Ты засланіў сэрца іхняе ад разумення, і таму не дасі ўзграйсціцца ім (Іоў, 17:4).

З таго даведаюся, што Ты добразычлівішся да мяне, калі вораг мой не ўзграйсціцца нада мною (Пс., 40:12).

Узвяселіцца сэрца іхняе, як ад віна: і ўбачаць гэта сыны іхнія і ўзрадуюцца; у грайшчу будзе сэрца іхняе аб Госпаду (Зах., 10:7).

Азмрочацца позіркі, і грайсныя галасы аціхнуць, і тое, што было трывалае, нібы камень, стане — нібы туман (Апокр.).

Кноза — змест, суадпаведны наканаванаму парадку рэчаў, які якраз і распазнаецца ў ёй і дзякуючы ёй; змысловая цнота; **смысл.**

Кнозны — **имеющий смысл.**

Кнозіць — **смыслить.**

Скнозлівы — **смышленный.**

Скнозлівасць — **смышленность.**

Хай дасць табе Госпад кнозу і розум (1 Пар., 22:12).

Адымае мову ў красамоўцаў, і старцаў пазбаўляе кнозы (Іоў, 12:20).

Простым дасць скнозлівасць, юнаку — веды і разважлівасць (Пр., 1:4).

Узбуджаю вашу чыстую кнозу, каб вы разумелі словы, раней моўленыя святымі прарокамі (2 Пётр., 3:1 — 2).

Краень — прастора краю; крайняя мяжа, укаранёная ў прастору ці дзеянне; **предел.**

Краяні — **пределы.**

Краемны — **предельны.**

Бескраемны — **беспредельный.**

Сыны Ізраілевы елі манну сорак гадоў, пакуль не прыйшлі ў зямлю запаветную; манну елі яны, пакуль не прыйшлі да краянёў зямлі Ханаанскай (Зых., 16:35).

Правяду краяні твае ад мора Чорнага да мора Філісцімскага і ад пустыні да ракі (Зых., 23:31).

Дазволь нам прайсці зямлёю тваёю; мы не пойдзем па палях і па вінаградніках, і не бузем піць вады са студняў тваіх; але пойдзем дарогаю царскаю, не павернем ні направа, ні налева, пакуль не пярэйдзем тваіх краянёў (Лічбы, 20:17).

Краянём жа на ўсход мора Салёнае, да вусця Іардана; а краень з паўночнага боку пачынаецца ад заліва мора (Іс. Нав., 15:5).

Па ўсёй зямлі праходзіць гук іхні, і да краянёў сусвету іхнія словы (Пс., 18:5).

І пабіў вінаград іхні і смакоўніцы іхнія, і скрышыў дрэвы ў краянях іхніх (Пс., 104:33).

Мысах — "наўмысная", самасная развага, не ўзгодненая з галасам сэрца; **рассудок.**

Мысахны — **рассудочный.**

Мысханне — працэс выяўлення мысахных высноў; **"рассудочествование".**

Мысхаць — **"рассудочествовать".**

Мысны, змысны — **рассудительный.**

Мысніць, мыснаваць — **рассуждать.**

Змысніць — **рассудить.**

Мыснаванне, змыснаванне — **рассуждение.**

Змыснасць — **рассудительность.**

Бо яны народ, што страціў мысах, і няма ў іх кнозы (Другазак, 32:28).

Выслухайце, мудрыя, мову маю, і прыхіліце да мяне вуха, змысныя! (Іоў, 34:2).

Усталюем паміж сабой мыснаванне, і распазнаем, што добра (Іоў, 34:4).

Тады змыснасць будзе сцерагчы цябе, розум будзе захоўваць цябе (Пр., 2:11).

"Я, прамудрасць, сяльбую з розумам, і шукаю змыснае веды" (Пр., 8:12).

І сэрца лёгкадумных будзе ўмець мыснаваць; і коснаязыкія будуць гаварыць ясна (Іс., 32:4).

Бо мне здаецца, нязмысна пасылаць вязня і не паказаць абвінавачванняў на яго (Дзеі, 25:27).

Самсць — матэрыя, што "саманалежыць" жывой істоце; **плоть.**

Самсны, самсоўны — **плотский.**

Самсценне, самсаванне — атаясамліванне з *самсцю*, упадзенне ў **самсць.**

Самсціцца, самсавацца — атаясамлівацца з *самсцю*, упадаць у **самсць.**

Таму пакіне чалавек бацьку свайго і маці сваю, і прылепіцца да жонкі сваёй; і будуць адна самсць (Быц., 2:24).

І прыйшлі ўсе калены Ізраілевы да Давіда ў Хяўрон, і сказалі: вось, мы — косці твае і самсць твая (2 Цар., 5:1). Цябе прагне душа мая, па Табе тамлее самсць мая ў зямлі пустой, ссохлай і бязводнай (Пс., 62:2).

І ты будзеш стагнаць потым, калі самсць твая і цела будуць знясілены (Пр., 5:11).

Неразумны сядзіць, згарнуўшы рукі, і з'ядае самсць сваю (Екл., 4:5).

Так кажа Госпад: пракляты чалавек, які спадзяецца на чалавека і самсць робіць сваёю апораю (Іяр., 17:5).

Самсценне засціць зрок чалавеку, і па крывых сцежках блукае яго жыццё (Апокр.).

Спакуса, якая цікуе за чалавекам у днях яго, — самсаванне, і той, з кім самсуецца асалода, губіць шчасце (Апокр.).

---

* У поўным аб'ёме аўтарскай задумы "Твасловы" друкуе часопіс "Крыніца" (№3, 5).

сваё выражэньне толькі ў мове, яно, у адрозьненьне ад сказа, не залежыць ад канкрэтнае мовы". "У сучаснай логіцы звычайна карыстаюцца тэрмінам "выказваньне". Выказваньне, у сваю чаргу, — гэта "граматычна правільны апавядальны сказ, узяты разам з выражаным ім **сэнсам**". "Логический словарь-справочник" (М., 1975) Н.І.Кандакава разьвівае тую ж думку: "... Калі суджэньне, якое зьяўляецца зьместам дадзенага выказваньня, праўдзівае, то праўдзівае і дадзенае выказваньне..." І яшчэ: "Гукавою матэрыяльнаю абалонкай суджэньня зьяўляецца сказ". Такім чынам, **суджэньне (выказ)** — гэта зьмест **выказваньня**. І лагічную троіцу **суждение, высказывание, предложение** ў беларускай мове можна "нанізаць" на адзін корань: **выказ, выказваньне, сказ.**

Па-трэцяе, параўнайма некалькі аналагічных карэляцый: **апавяданьне — аповяд, выкладаньне — выклад** і тыя ж **выказваньне — выказ**. З аднаго боку, кожнае першае слова ў прапанаваных парах засяроджваецца на працэсуальнасьці, а другое — на выніковасьці. Але, з іншага боку, у першым выпадку разам з працэсуальнасьцю абазначаецца і маўленчы жанр, а гэта значыць — маюцца на ўвазе і форма і зьмест дзеяньня. Пры абазначэньні ж выніковасьці форма траціць актуальнасьць і **аповяд** выступае як падзейная напоўненасьць, зьмест **апавяданьня, выклад** — як сутнасьць **выкладаньня**, а **выказ** — як квінтэсэнцыя **выказваньня**. Вынік, або зьмест, маўленчага дзеяньня можа існаваць да свайго выражэньня, аповяд, выклад і выказ могуць узьнікнуць спачатку ў галаве і ўжо толькі тады стаць апавяданьнем, выкладаньнем, выказваньнем. Апошняя заўвага дазваляе не ўступаць у канфлікт з тымі логікамі, якія, як Кант, лічаць, што суджэньне (выказ) узьнікае да і па-за сказам. У любым выпадку, выказ здольны стаць выказваньнем, бо ён мае лагічную форму, а тая, паводле Э.Ільенкава, супадае з "глыбіннымі структурамі" лінгвістыкі і сэнсаматорнымі схемамі псіхалогіі (Ильенков Э.В. Философия и культура. М., 1991. С. 270 — 274).

Па-чацьвертае, што да канкрэтыкі самой беларускай мовы, то варта адзначыць яшчэ адно: у ёй, у адрозьненьне ад расейскае, дзеяслоў **казаць** мае "зьмястоўны" характар супраць "фармальнага" **гаварыць**: казаць (што?) — праўду, гаварыць (як?) — прыгожа. Значыць, беларуская мова ўнутрана падрыхтаваная да таго, каб вылучыць лагічным тэрмінам **выказ**, а не **суджэньне**. У гэтым выпадку яна ўсё ж не разыходзіцца з роднаснымі індаеўрапейскімі мовамі — прыгадаем наступны факт: беларускае **вырок** (па-расейску **приговор**) фармальна ў сваім першасным значэньні супадае з **выказам**, а мы, прамаўляючы **вырок**, зусім не зьдзіўляемся, лічым яго натуральным. Нямецкае ж **das Urteil** сэнсава супадае ня толькі з расейскім **суждением**, але і з **приговором. Суджэньне, прысуд, вырок, выказ** — гэта блізкія словы, таму яны абазначаюць роднасныя паняткі. Дарэчы, член сказа **выказьнік** па-ўкраінску — **присудок**, бо там натуральная ўся парадыгма з коранем **суд**.

У выпадку ж, калі мы пагаджаемся прыняць тэрмін **суджэньне**, нам лагічна было б, як і Я.Станкевічу, асвоіць усю ўласьцівую расейскай мове парадыгму: **судзіць, рассудзіць, рассуджаць, рассудак** і да т.п. Але тады ўжо, у сваю чаргу, на другое месца адступіць уся беларуская сістэма назоваў: **меркаваць, дамневаць, сподумка, развага.**

Калі была пастаўлена апошняя кропка ў гэтым тэксце, я зьвярнуўся яшчэ да мовы нарвежскае. Аказваецца, там, у якасьці патрэбнага нам лагічнага тэрміна, існуе слова **utsagn**, яно даслоўна якраз і перакладаецца як **выказ**, або, часткова, як **выказваньне** (апошняе часцей пазначаецца як **úttalelse** або **ýtring**). Паходзіць **utsagn** ад дзеяслова **si** (казаць), побач суіснуюць **snàkke** і **tále** — гаварыць, размаўляць, **dómme** — судзіць, **méne** — меркаваць. Значыць, беларуская мова, ідучы сваім шляхам, раскрываючы ўласныя іманентныя якасьці, аказваецца не адзінокаю на сусьветным прасьцягу, прапанаваная тут мадэль мае пэўныя аналагі.

* * *

Пад канец хацелася б нагадаць яшчэ адно меркаваньне. Навука — гэта спецыфічная, унутрана завершаная мова, якая імкнецца не залежаць ад мовы натуральнае (ці не адсюль вядомы таталітарызм навукі?). Але ў абедзьвюх моў існуе нейтральная тэрыторыя, дзе яны сустракаюцца і вядуць дыялог. Гэтая тэрыторыя мае назоў **тэрміналогія**. Вельмі важна, каб на тэрміналагічным абшары не скажаліся ні навуковыя ісьціны, ні гармонія моўнага харaства. А яшчэ лепей, калі сустрэча спрыяе ўзрастаньню новых ідэй і памнажэньню разумовых шляхоў.

ТАБЛІЦА 1

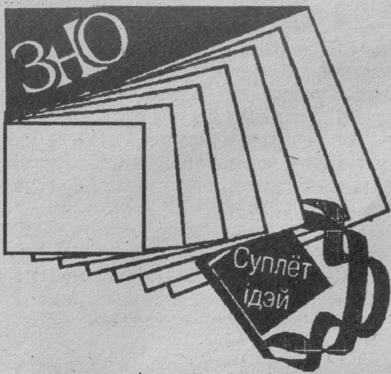
Расейская	*Польская*	*Балгарская*	*Сербскахарвацкая*	*Чэшская*	*Украинская*	*Беларуская*
понятие	pojęcie	понятие	појам схватање	pojem	поняття	панятак (?) спайменьне (?)
понимать соображать смекать	rozumieć pojmować	разбирам	разумевати схватати	rozumět chápat	розуміти тямити	разумець цяміць кеміць
понять постичь уразуметь	zrozumieć pojąć	разбера	разумети схватати	porozumět pochopit	зрозуміти утямити збагнути	зразумець скеміць сьцяміць
понятный ясный	zrozumiały jasny	понятен разбран ясен	разумљив схватљив јасан	srozumitelny jasny	зрозумілий ясний	зразумелы ясны
понятливый сообразительный смышленный сметливый	pojętny	схватлив съобразителен	бистар оштроуман интелегентан	chapavy bystry vnimavy	понятливий тямущий тямкий	кемлівы цямлівы спаімлівы (???)
понимание разумение	rozumienie zrozumienie pojmowanie	разбиране схващане	разумевање схватање	chapani pochopeni	розуміння	разуменьне

ТАБЛІЦА 2

Расейская	*Польская*	*Балгарская*	*Сербскахарвацкая*	*Чэшская*	*Украінская*	*Беларуская*
разум	rozum	разум	разум	rozum	розум	розум
рассудок	umysl rozsądek rozwaga	разсъдък	разум памет	rozum um	розсудок	развага рацыя
рассудочный	umyslowy rozumowy wyrozumowany	разсъдъчен	рационалан разборит смишљен промишљен	rozvažny rozumny	розумовий	развагавы разумовы
рассудительный	rozsądny rozvažny rozstropny	разсъдителен разсъдлив	разборит разуман	rozvažny uvažlivy	розсудливий розважливий розважний	разважны разважлівы

ТАБЛІЦА 3

Расейская	*Польская*	*Балгарская*	*Сербскахарвацкая*	*Чэшская*	*Украінская*	*Беларуская*
судить рассуждать предполагать полагать	sądzic rozumowac	съдя разсъждавам имам предполагам смятам	судити расправљати расуђивати	soudit	міркувати судити гадати	меркаваць разважаць дамняваціца
суждение мнение соображение усмотрение предположение	sąd osąd zdanie opinia mniemanie	мнение предположение	суд мишљење закључак	nazor mineni usudek	думка міркування розсуд	меркаваньне домнеў сподумка
суждение	sąd	съждение	суд	soud	судження	выказ

Нэлі БЕКУС

ПРАБЛЕМА І СЭНС ПОВЯДА "ЦЯПЕР" У ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ

Повяд "цяпер" цешыць розум сваёй няўлоўнасцю. Пэўнасць і завершанасць "цяпер" здольная надаць адно знешняя падзейнасць, якая пераадолела сваю трансцэндэнтнасць і неадпаведнасць "цяпер" і сталася яго "ўнутраным" зместам. Такой прасторай, рэальнасцю, якой гэтыя падзеі належаць у тыя моманты, калі іх ніхто не спрабуе ўлучыць, занатаваць у семантычную структуру "цяпер" — можа быць толькі рэальнасць культуры. Але паколькі "цяпер" ёсць феномен часу, то і культурная прастора, улічваючы яе часавасць, — павінна разумецца як кантынуум гісторыі культуры.

У ракурсе такога супастаўлення фрагмента часу — "цяпер" і гісторыі культуры, бачанню даецца магчымасць заўважыць тое, чаго ў цяперашнім быцці няма, але сляды і ўспаміны аб чым яшчэ захаваліся.

Усялякі рух з кропкі "цяпер" (а толькі такі рух у прынцыпе і магчымы), які здзяйсняецца ў часе-прасторы ці часе-свядомасці, з'яўляецца адмаўленнем, хай сабе і вымушаным, ад пэўных сэнсаў. Ён, па сутнасці, ёсць працэс забывання нечага, што яшчэ кагадзе было "тут і цяпер".

Гістарычнае забыццё не абцяжаранае якімі б там ні было маралізатарскімі адценнямі, паколькі яно закладзена ў сутнасць развою і таму натуральнае для яго адбывання. Самавідавочнасць і натуральнасць гэтага руху не парушаецца і існуе да той пары, пакуль не ўзнікае пострэфлексіўная настальгія па суправаджаючым запісу. Тут да месца які заўгодна тып пісьма, галоўнай і неабходнай прыкметай якога можна назваць прынцып дыфракцыі розных узроўняў асэнсаваных і да-асэнсаваных адносінаў да рэальнасці. У акце гэтага ўзаемадзеяння зародак культуры, якая з сваёй прыроды з'яўляецца негацыяй і разбурэннем таго сутнаснага, што было да яе — нязмушанай дынамікі, натуральнага руху па-за сістэмай (што, прынамсі, зусім не азначае адсутнасць гэтай сістэмы, але толькі такую яе прысутнасць, пры якой адпачатку асэнсаваны не прымус, а воля да бясконцай пралангацыі гэтай зыходнай рэальнасці). Не дынаміка імкнецца да структурнасці, а структура жадае дынамікі.

Такім чынам культура скіраваная супраць забыцця — у тым яго выглядзе, у якім яно існуе да ўсялякага ведання пра памяць. У гэтым сэнсе культурная свядомасць вымушаная спачатку прадуцыраваць значэнні і катэгорыі дзеля таго, каб потым рацыянальна і аргументавана іх абвяргаць. Так, у асэнсаванні асноваў уласнай гістарычнасці культура стварае ідэалогію сваёй прасторы з той мэтай, каб потым натуральны перарух асобных фрагментаў яе рэальнасці зрабіўся асэнсаваным і наўмысным пераходам.

Прысутнае ў гэтай гістарычнасці натуральнае забыванне, выключэнне з поля актуальных значнасцяў, ператвараецца ў фрагмент, частку татальнага механізму памяці. Выпадзенне ж з культурнага кантэкста сёння амаль ніколі не бывае канчатковым і мае характар хутчэй манеўра з сэнсам, чым сур'ёзнага кроку ў ягоным "лёсе". Інструментальным пластом культурнай рэальнасці, тым, што па сутнасці сваёй, пакліканае аб'ядноўваць падзяляючы, яднаць у цяперашнім і не адпускаць у хаатычнае мінулае ці цьмянае будучае, служыць рад сімвалічных формаў мовы культуры. Да таго ж інструментальнасць сімвалічных формаў у існаванні культуры дваістая. Згаданая здольнасць яднання, паяднання розных сэнсавых кантэкстаў у адзінае цэлае забяспечвае культуру топасам яе здзяйснення. З другога боку, сімвал аднachасова робіцца гарантам набыцця культурнай рэфлектуючай здольнасці.

Механізмы, рытмы ў рабоце адной, асобна ўзятай свядомасці звязаныя з чаргаваннем сітуацый забыцця і ўзгадвання; такім чынам памяць становіцца неабходным элементам "свядомасці". Аналагічным чынам, для захавання раўнавагі ў балансе ўстойлівых і рухомых элементаў культурнай рэальнасці неабходна наяўнасць у ёй механізмаў, якія б ураўнаважвалі працэс гістарычнага забыцця і тым самым забяспечвалі арганічнае і працяглае існаванне культуры. Змену гістарычнага забыцця ўспамінам здзяйсняе сімвал як своеасаблівы аналаг індывідуальнай памяці на ўзроўні і ў маштабах культуры.

Сімвал можа быць вызначаны як спосаб перадачы, пераходу гэтых слядоў з аднаго ўзроўню рэальнасці на другі ці нават у другую рэальнасць.

Уяўляючы сабой завершаны тэкст, сімвал можа не ўлучацца ў які-небудзь шэраг значэнняў, а калі і ўлучаецца ў яго, то захоўвае пры гэтым сэнсавую і структурную самастойнасць. Інварыянтнасць сімвалічнага набору ў культуры спараджаецца яго сэнсавай аўтаномнасцю. Хаця было б больш дакладна казаць не пра абсалютную незвязанасць сімвала з астатнім кантынуумам значэнняў, а пра замаскаваную прыналежнасць сімвала да ўзроўню наяўных асноваў (у дадзеным выпадку ўсялякіх — анталагічных, суб'ектыўных, рацыянальных, тэалагічных) у культуры. Працінаючы дыяхранію гэтай прасторы, канстантныя наборы сімвалаў бяруць на сябе функцыю механізмаў адзінства. Гэтае адзінства стае галоўнай умовай структурацыі прасторы і часу. А сама гістарычнасць ёсць метадалагічны хітрык — выйсце культуры да свайго паратунку. Усе паводзіны сэнсу ў культуры звязаныя з тым, "каб назапашваць і арганізоўваць вакол сябе новы вопыт, тым самым ператвараючы сябе ў своеасаблівы кандэнсатар памяці; а затым разгортвацца ў нейкае сюжэтнае мноства, якое ў сваю чаргу здольнае камбінавацца з новымі сюжэтнымі пабудовамі" (Ю.Лотман). Сімвалічнае ядро культуры звязанае з унутранай заўсёднасцю, але заўсёднасць сімвала дасягаецца не шляхам традыцыйнай герметычнасці, замкнутасці да знешніх уздзеянняў, — у адносінах да сэнсавага атачэння ён, насупраць, максімальна адчынены. Бяспека яго, нераспушчальнасць у глыбіні розных кантэкстаў культурнага "цяпер" забяспечваецца семантычнай інтэнсіўнасцю сімвалічных радоў, якія значна пераўзыходзяць другія знакавыя аб'яднанні. Структура сімвалаў у той ці іншай культуры арганізуе сістэму — ізаморфную ды ізафункцыянальную генетычнай памяці індывіда. Актуалізацыя яе ў кожным канкрэтным выпадку бывае насычанай семантычным зместам, які далёка пераўзыходзіць сітуацыю самога "цяпер". Гэтая вершнасць — у прыналежнасці гістарычным, часавым структурам, якія, у сваю чаргу, маюць спосабы і метады апазнання гэтай вершнасці.

На гэтым фоне "цяпер" выглядае слабым і безабаронным. Культурная рэальнасць не змагла б яго прыняць у сваё валадарства, калі б не адна яго ратаўнічая якасць. Гэтая якасць — здольнасць успрымаць. Усялякае "цяпер" не можа быць аўтаномнай часавасцю, яно пакліканае падначаліцца ўздзеянню вектараў сімвалічнага рада і быць месцам здзяйснення розных мінулых сіміятычных і сэнсавых праектаў. Варта заўважыць, што па сутнасці сваёй такая канструкцыя не з'яўляецца традыцыйнай. Больш звыклым здаецца тлумачэнне аб актыўных функцыях "цяпер". Часцей за ўсё яно выклікае непакой менавіта з той прычыны, што з'яўляецца тым, з чым можна нешта спехам зрабіць, да чаго ж зразумела, дзеля чаго: ёсць, быццам, няпэўная будучыня, на якую гэтым сучасным можна ўздзейнічаць і ўплываць. Прымаючы пасіўнасць, "цяпер" цалкам бярэ на сябе тыя нагоды і цяжкасці, якія наканаваныя структуры ўспрымаючай прасторы. Мяняецца таксама і аналітыка сучаснага: сутнасць яго ўжо складаюць ідэі ўспрыняцця, асіміляцыі і пераасэнсавання транслюемых кодаў мінулага. Ідэя такіх адносін да рэальнасці, пры якіх яна разглядаецца як сукупнасць слядоў сэнсу, значэння, што патрабуюць свайго прачытання — дэшыфроўкі, не новая. Пры скарыстанні яе да часавага зрэзу сучаснага істотна, што ўсё культурнае мінулае стае сістэмай вектараў узаемадзеяння з невядомым для яго, але адзіна актуальным для нас "цяпер". У гэтым сэнсе абсалютна ўсялякі стан спраў, улучна ўся разнастайнасць падзейнасці —пачынаючы ад палітычнай сітуацыі і заканчваючы індывідуальным настроем і адносінамі да яе — не проста ўздзейнічаюць, але з'яўляюцца адным з асноўных элементаў перадаючага механізма.

Усялякі зрэз гісторыі культуры — ці то штодзённасць, ці мудрагелістыя структуры спецыяльных інфармацыйных плыняў — паўз усё іншае мае ў сабе схаваныя прынцыпы і сэнсы патэнцыйнага цяперашняга. Ідэалогія перадаючай сістэмы такая, што ўсялякі ўспрымаючы пачатак — поле, прастора, месца, куды неабходна нешта данесці — мысліцца ў ёй як абсалютная пасіўнасць. Аўгусцін Блажэнны ў XI кнізе "Споведзі", прысвечанай праблеме часавасці, пісаў: "Калі б нічога не прыходзіла, не было б мінулага часу, калі б нічога не праходзіла — не было б будучага часу, калі б нічога не было — не было б цяперашняга часу". Але дастаткова звязаць гэтыя повяды вектарамі сімвалічнага ўплыву і ўзаемадзеяння, як стае бачным, што ідэальна прадуманае цяперашняе — такое, у якім у момант асэнсавання сапраўды нічога няма. Аднамомантны зрэз часу, які традыцыйна наймуецца "цяпер", у гэтым сэнсе ўяўляецца як поле, прастора, для стварэння там пэўнасці і парадку, рэалізацыі сімвалічнага праекта. Культура, калі яна мысліцца як сукупнасць трансліруючых механізмаў, балансуе на небяспечнай мяжы паміж умовамі і сэнсамі, з апераджэннем закінутымі ў "цяпер" воляй да гістарычнасці,

---

Святлана САВІНА

ДА ПРАБЛЕМЫ КУЛЬТУРАЛАГІЧНАГА АДЧУВАННЯ СУЧАСНАГА СВЕТУ

Гісторыя філасофскай думкі даволі поўна выявіла неўмяшчальнасць працэсу самавызначэння чалавека, усёй сэнсавай паўнаты ягонай улучанасці ў свет толькі ў дыскурсіўна-лагічных формах філасофствавання. Філасофія мае ў сабе свой уласны момант падрыхтаванасці да мастацкага акта, гэта значыць духоўную здольнасць спасцігнуць і выявіць, — як непасрэднасць таго, што перажываецца, — сам модус сустрэчы чалавека і свету, з чаго не аднойчы філасофію вызначалі за род мастацтва. З другога боку, вядомая зарыентаванасць філасофіі на навуковую рацыянальнасць, на пошук законавобразнага, таго, што даводзіцца логікай, быццам набліжае філасофію да навукі. Але пры абсалютызацыі філасофскай рэфлексіі на выключна навуковыя формы ўласнага здзяйснення схаваным застаецца свет, якім ён ёсць у стасунках з рэальным, жывым чалавекам, гэта значыць застаецца патаемным увесь каштоўнасна-сэнсавы складнік сусвету; іншымі словамі — адбываецца абсячэнне модуса чалавечнасці.

Філасофія Захаду ў сваім развоі акцэнтавала арыентацыю на пошук шляхоў рацыянальнага пераўтварэння свету. Своеасаблівым выбаўленнем ад гэтай арыентацыі стаўся экзістэнцыялізм ва ўсіх ягоных праявах.

Філасофія Усходу, насупраць, прымала свет, якім ён ёсць, а ўсю сваю ўвагу звярнула на духоўнае ўзыходжанне чалавека.

Расейская філасофская думка своеасабліва паяднала абодва гэтыя падыходы. Адсюль не толькі спецыфічнае месца расейскай культуры ў сусветнай, але яе веліч і трагізм адначасна.

Унутраная напятасць філасофскай думкі ў яе гістарычным руху, незалежна ад нацыянальных традыцый, шмат у чым вызначаецца гэтай падвоенасцю і як бы рознаскіраванасцю яе духоўных памкненняў.

Ужо нямецкая класічная філасофія дастаткова паглядна разыграла гэты сюжэт: з аднаго боку Гегель, які здзейсніў неверагодную задуму "спасцігнуць рух рэчаў як рэальнасць усеагульнага", а з другога Фіхтэ, у якога "нічога не мае безумоўнай каштоўнасці і значэння, акрамя жыцця". Гэта значыць, калі для Гегеля навуковае веданне патрабуе вызвалення ад пабочнага ўмяшальніцтва ў іманентны свет паняткаў, то для Фіхтэ — наадварот: навуковасць грунтуецца не на паняттках, а заўсёды на назіраннях непасрэднай інтуіцыі. Адсюль іх прынцыповая рознасць у разуменні навуковасці філасофіі.

Паслядоўнае непрыняцце філасофскай рэфлексіяй абстрактна-лагічных, дэдуктыўна-катэгарыяльных формаў уласнай аб'ектывізацыі, як правіла, звязаная з узнікненнем акцэнтаванай увагі да ўнутрысуб'ектыўнага свету. Тады філасофія пачынае здзяйсняць сябе як пошук сілы, якая можа "ўратаваць мяне ад мяне самога" (Фіхтэ), пераадолець "безвыходны, найглыбокі адчай" (Шастоў).

У такіх сітуацыях усё болей настойліва патрабуюць аб'ектывізацыі экзістэнцыянальныя пласты чалавечага быцця і філасофія з неабходнасці звяртаецца да свайго ўласнага інструмента — да інтуіцыі і назірання, а сэнсавая паўната філасофскай думкі без усялякай страты для сябе выяўляецца ў метафарычных, вобразных, эстэтызаваных формах. Неабходнасць у адэкватным аналізе складанай узаемасувязі пачуцця і розуму змушае нас да канстатацыі, што філасофскі метад комплекснага даследавання з непазбежнасцю патрабуе побач з усвядомленымі формамі матэрыяльнай і духоўнай вытворчасці ўлік таго суб'ектыўнага, што не вычэрпваецца працэсам рэфлексіі, але разам з тым існуе ў свядомасці, псіхіцы суб'екта як істотны кампанент, які ўздзейнічае на працэс жыццядзейнасці гэтага суб'екта.

Гэтая інакшасць філасофскага ведання, вынайдзеная яшчэ Платонам, выразна нагадвае пра сябе ў сучасным свеце. Для нас істотна падкрэсліць роўнавялікасць памкненняў філасофскай рэфлексіі як да свету аб'ектыўных значнасцяў у іхняй усеагульнасці, неабходнасці ды ісціне, так і да свету суб'ектыўных сэнсаў у іхняй віртуальнасці і не меншай ісціннасці. У адваротным выпадку мы апынаемся ў перадзададзенасці нашай уласнай пазіцыі і пачынаем бачыць у эстэтызаванай форме філасофствавання толькі квазі-філасофскую еднасць, а побач з адзіна магчымым шляхам навукі філасофіі паралельныя астравы індывідуальна-мастацкіх інтуіцый. У сітуацыі рэальнай разбэрсанасці, раскіданасці цэласнай структуры дзейнасці ва ўсіх сферах сацыяльнага жыцця ў сучасным культурным працэсе адбываецца звяртанне да міфа як нейкага інтэгруючага фактара, які валодае перавагамі ў параўнанні з іншымі формамі чалавечай веды, практыкі, культуры. Анталагічны статус міфа, яго зніта ванасць з глыбіннымі псіхалагічнымі механізмамі асобы, нераз'яднанае, нерэфлектыўнае светаўспрыманне, герменеўтычнасць цяпер разглядаюцца як адзіна магчымы сродак узнаўлення гармоніі чалавека з прыродай і соцыумам, творчасці з культурай.

Калі, — з меркавання сучасных даследчыкаў, — рацыянальная навука штурхае да дэгуманізацыі і адчужанасці, то вера і міфалагічныя адносіны да рэчаіснасці ствараюць прадумовы да гармоніі чалавека з прыродай і грамадствам. Праз уздзеянне на эмацыянальныя механізмы асобы міф прымушае асобу прыняць рэальнасць у акце ўзаемнага валодання светам, калі знятыя ўсе рэфлектуючыя, крытычныя забароны свядомасці.

Гносеалагічнай прадумовай звяртання да міфа трэба лічыць паварот сучаснага гуманітарнага ведання ад вывучэння аб'ектыўных заканамернасцяў чалавечага свету да даследавання чалавечай свядомасці і, аса-

укаранёнай у культуры, і супраціўленнем "цяпер". Яно, гэтае "цяпер", ёсць рэальнасць сама з сябе здольная змясціць увесь космас, увесь парадак і ўсе магчымыя сэнсы, неабходныя для самасвядомасці, самаапраўдання і зашчаплення гэтай самасці ў сабе. Апазіцыя імгнення і гісторыі рэалізуе сябе ў бясконцым мностве спробаў з боку структуры-гісторыі абавязаць, замкнуць і тым самым прадвызначыць сэнс таго, што адбываецца ці будзе адбывацца. Гісторыя ў прынцыпе дыялагічная, нават паліфанічная. Але за кожным фрагментам дыялогу, калі ён разглядаецца ў аддаленай часавай пазіцыі, чамусьці праслухваецца маналог "цяпер", абарваны гісторыяй. Множнасць ягоных патэнцый захопліваецца ідэалогіяй ды законам прычыннасці і рэдыцыруецца да звычайнай пэўнасці. Толькі стаўшы вызваленым, імгненне адкрываецца і выяўляецца, але не праз сувязь і прыналежнасць суседнім падзеям у сюжэтным ланцугу, а праз самакаштоўнасць і асэнсаванасць як такую. Неўтаймаванае гісторыяй "цяпер" ёсць тое самае, што абсалютная часавасць і гэта значыць абсалютны (свой) лад, абсалютны космас і яго абсалютны сэнс. Зразумеўшы сябе такім чынам, "цяпер" ніколі не зможа стацца часткай ці фрагментам гісторыі, не возьме на сябе клопат быць яе элементам, і калі гэта ўсё ж такі адбываецца, то толькі таму, што структура (якая паклікана фіксаваць жорсткую сувязь і таму ўтрымлівае ў сабе заўсёдную пагрозу для своеасаблівасці кожнай адзінкавасці) атрымліваецца ў прынцыпе здольнай рэалізаваць іншую сувязь, стварыць сітуацыю іншага апасрэдвання. Гэтым "іншым" у дадзеным выпадку можа выступаць толькі сімвал.

Сапраўды, у адрозненне ад іншых спосабаў абазначэння, сімвал атачае пэўнай вольнасцю шлях ад сэнсу да сістэмы яго структурнага выяўлення і пакідае даволі места для свабоды руху мыслі культуры. Гэта можа быць рух, які займае пакінуты разрыў, альбо, насупраць, які яго вялічыць, тым самым зніштажаючы сам факт прыналежнасці гэтых звенняў адной сімвалічнай сувязі. Повязы культуры ды гісторыі ў такім выглядзе набываюць якасці дэмакратычных сістэм, якія ў памкненні свабодалюбства ствараюць і легалізуюць такія тыпы ўзаемадзеяння, пры якіх кожная адзінка, набываючы кантэкст, не пазбаўляецца своеасаблівасці. Сімвалы становяцца тым механізмам ці спосабам, якім сэнсавыя ўтварэнні рэальнасці культуры выяўляюцца на структурнай паверхні прасторы і часу. Пры гэтым самі сімвалы, пры ўсёй іх функцыянальнай занятасці, валодаюць дастатковай аўтаномнасцю формаў, што з'яўляецца галоўнай умовай і адначасна сведчаннем адваротнай незалежнасці топаса і кантэкста, у які гэтая форма патрапляе. Хаця называць цяперашняе культуры кантэкстам нечага не зусім карэктна, паколькі быць кантэкстам — гэта значыць быць "дзеля". І рэч не ў тым, што кожны зрэз цяперашняга ёсць абсалютная незалежнасць, якая ніколі не рэалізуе сябе ў вонкавым і не знаходзіць вектараў свайго асэнсавання за сваімі межамі, а хутчэй у тым, што ягоная арганізаванасць суправаджаецца іншым тыпам інтэнцыянальнасці. Яно не плынь чыстай сітуацыі, у самой ідэі якога закладзена безумоўная ахвярнасць і абсалютная пранікальнасць, а ўжо запоўненая тапалогія, хаця змест яе і не можа быць названы адназначным. Няма сэнсу цяперашняму быць толькі калідорам для другіх сэнсаў. Але зусім магчыма — быць сімвалам розных сэнсаў, якія знаходзяцца па розныя яго бакі ў мінулым і будучым.

Такім чынам сімвал вырашае праблему ўключэння "цяпер" у сувязі тых падзей культуры, якія асэнсоўваюцца, і знаходзіць для гэтага істотныя для культуры і прыймальныя для самога "цяпер" спосабы. Аднак менавіта пагэтаму "цяпер" ніколі не дасягае самастойнасці, поўнай асэнсаванасці свайго ўласнага значэння. Галоўная бачная прычына гэтаму вынікае з адсутнасці месца, у якім можа ўзнікнуць дыстанцыя паміж "цяпер" як такім і рэальнасцю акаляючага яго свету.

М.Мерло-Понці пісаў: "Ніводнае вымярэнне часу не можа быць выведзеным з другіх, але цяперашняе (у шырокім сэнсе, са сваімі прыроднымі даляглядамі мінулага і будучага) валодае некаторай прывілеяй, паколькі яно ўяўляе сабой тую зону, дзе быццё і свядомасць супадаюць". Аднак адваротны бок гэтай прывілеі — немагчымасць самастойнай артыкуляцыі ўласных значэнняў. Паколькі і быццё і свядомасць маюць сваю гісторыю, "цяпер" прыгнятае нават не іх з'яднаная прысутнасць у ім, але тыя структуруючыя іх памеры, з-за якіх "цяпер" няма месца сярод чыстых формаў — а толькі сярод чыстых зместаў. Напрыклад, сімвал уяўляе сабой і ўспрымаецца як сімвал толькі тады, калі асэнсаваны ў наяўнасці двух бакоў — формы і некалькіх планаў зместу (адзін з якіх цесна злучаны з сутнасцю самой формы). Цяперашняе можа быць прадстаўлена як пазбаўлены формы змест, з чаго яно не палягае практычна аніякаму аналізу ці нават проста бачанню праз семантычны змест, сфармаваны суб'ектыўнамі, культурнымі, гістарычнымі і да таго падобнымі праектамі. Анта-лагічныя версіі "цяпер" не знаходзяць шляхоў апасродкавання з-за паталагічнай блізкасці, адсутнасці прасторы "паміж", месца, у якім магла б уладкавацца рэфлексіўная аўтамадэль, топас маналагічнага маўлення, дзе рэальнасць самога "цяпер" ставіць кропкі над "і". Трагічнасць "цяпер" у тым, што яго артыкуляцыя ніколі не бывае маналогам, яно ніколі не застаецца ў сабе, "не бывае адным". Матэрыя "цяпер" пакутуе аднабаковасцю, дэфармацыяй у бок бясформеннай інтэнсіўнасці ягонага існавання. Магчымасць а-форміцца — шляхам улучэння ў знешнюю адносна яго структуру — азначае згубіць магчымасць адасобіцца, страціць шанс на самастойнае вызначэнне.

Доўжыцца, адбывацца ў часе ў чыстым выглядзе значыць быць як бы новым тыпам рэальнасці, якое ўжо не ёсць чысты рух. "Цяпер" — вымкнутая, сканцэнтраваная семантыка схопленай у сабе інтэнсіўнасці. Але ў такім "нераспушаным" чужымі формамі выглядзе яно стаецца непрыдатным у сферы існавання, затое — зусім магчымым у сферы праектаў яго аналітыкі.

бліва, бессвядомых псіхічных механізмаў. У гэтых выпадках рэчаіснасць разглядаецца адно з гледзішча афармлення яе знакамі чалавечага, з гледзішча антрапамарфізацыі свету. А суб'ектыўнае вытлумачэнне і ўразуменне ў такіх выпадках бачыцца як адзіны сродак узнаўлення цэласнасці светабачання.

У самім міфу аповяд не з'яўляецца адзіным чынам камунікацыі і трансляцыі вопыту, сродкам паведамлення факта ці сюжэта, а ўяўляе сабой нешта большае: механізм асэнсавання свету і, тым самым, магчымасць асобы быць улучанай у гэты свет. Час міфа замкнуты і бясконцы, што дазваляе змясціць у яго прасторы мноства сюжэтаў і фабул, якія могуць складаць самыя розныя камбінацыі і ўтрымліваць увесь спектар тых ведаў, уяўленняў і вобразаў, што стварыў гэты народ. Дынаміка жыцця адаптавала міфалагічны тэкст да звыклых формаў сучаснага ўспрыняцця з улікам нацыянальнай спецыфікі.

На пачатку свайго існавання міф і міфалагемы мелі на мэце затрымку ўвагі ўспрымаючага. Тым самым яны наноў вярталі чалавека да працяглай і шмат разоў былой падзеі, змушаючы яго яшчэ і яшчэ перажываць гэтую падзею. Пасля распаду міфа тэкст усё болей набывае значэнне транслятара інфармацыі. А вось паўзы ўнутры сучаснага тэкста, нават у навуковым дыскурсе, спрыяюць затрымцы і фіксацыі ўвагі на пэўных вузлавых момантах пазітыўнага зместу...

Пэўную свабоду ад рацыянальных схемаў мыслення маюць у сабе і карнавальныя сутнасці. Побач з міфалагічнымі — яны своеасаблівы пратэст супраць прапанаваных сучаснай цывілізацыяй формаў тэхніцыстскай культуры.

У канцы XIX — пачатку XX стагоддзя, у сувязі з агульным крызісам рацыянальнага мыслення, як на Захадзе, так і ў Расеі адраджаецца цікаўнасць да карнавалаў. Гэта выяўляецца ў звяртанні да тэматыкі народных, кірмашовых відовішчаў, да герояў батлеечнага тэатра. Так на самым пачатку стагоддзя з'явіўся знамянальны для эпохі драматычны твор А.Блока "Балаганчик". Карнавальна-гратэскная форма твора дазволіла паяднаць у адно цэлае самыя разнастайныя элементы, зірнуць на жыццё з розных пазіцый, доўга не затрымліваючыся ні на адной з іх і тым самым засведчыць усю адноснасць светаладу.

Своеасаблівая мета-мова карнавалу, з ягонай сімволікай гульні, здараецца, дазваляе пранікаць у самыя глыбінныя праблемы культуры...

Лічыцца, што ў сімвале сэнс прысутнічае адначасна іманентна і трансцэндэнтна. Доказ гэтага патрабуе звароту да тэхналогіі напісання навуковага і мастацкага тэксту. У выказе заўсёды вымаўляецца адна з уласцівасцяў рэчы, а ўсе астатнія застаюцца невымаўленымі, бо выказаць іх адначасна немагчыма. Калі, напрыклад, мы кажам: "Гэтае дрэва зялёнае", то за "кадрам" застаецца, што гэтае дрэва — бяроза, што ёй столькі там год і г.д. і да т.п. Такім чынам, выказ, як правіла, паказвае на нейкую адну якасць, уласцівасць, прыкмету, якая выразна фіксуецца.

У адрозненне ад мовы навукі мастацкая творчасць карыстаецца сімвалам як своеасаблівай мета-мовай, якая здольная і ахапіць рэч у цэлым і адначасна пранікнуць у яе самыя патаемныя глыбіні. Сімвал з'яўляецца найбольш складанай і насычанай формай мастацкага вобраза. Функцыянальна сімвал адкрывае бясконцую сэнсавую перспектыву жывых феноменаў, якія імкнуцца ў прастору трансцэндэнтнага.

Аналізуючы якасці сімвалаў, мы прыходзім да высновы, што сімвалы скіраваныя на своеасаблівае выяўленне сэнсавай сутнасці рэчаў, якія пры гэтым маюць бясконцую перспектыву сэнсавыяўлення.

Сучасная культуралагічная сітуацыя дэманструе фармаванне новых сэнсавых формаў і спосабаў выказу. Яна рэканструіруе даўно забытыя (міф, карнавал), поўніць новым зместам сталыя (сімвал) і тым самым яднае іх у агульнай сутнасці сучаснага гуманітарнага мыслення.

Адам МІЦКЕВІЧ

САНЕТЫ

VI
РЫНАК І ВЕЧАР

На ўсходзе зззяе сонца, ўзняўшы хмар фіранку,
А на заходзе месяц твар свой азмрачае,
За сонцам ружа ўслед бутон свой пахіляе,
Сагнуты кленчыць квет пад кроплямі уранку.
У акне Лаура зззяе, кленчу я на ганку,
Яна, кранўўшы золата касы, пытае:
"Чаму ў вачах так рана смутак праступае
У квета, месяца, ну і ў цябе, каханку?"
Я зноў сюды прыйшоў увечар ненарокам,
Вярнуўся месяц, зззяе твар яго румяна,
Пялёсткі квету ачнялі ўраз пад змрокам.
Зноў любая мая ў акне стаіць чакана
Ва ўборы прыгажэйшым, з больш вясёлым вокам,
Ля ног яе зноў кленчу — сумны так, як рана.

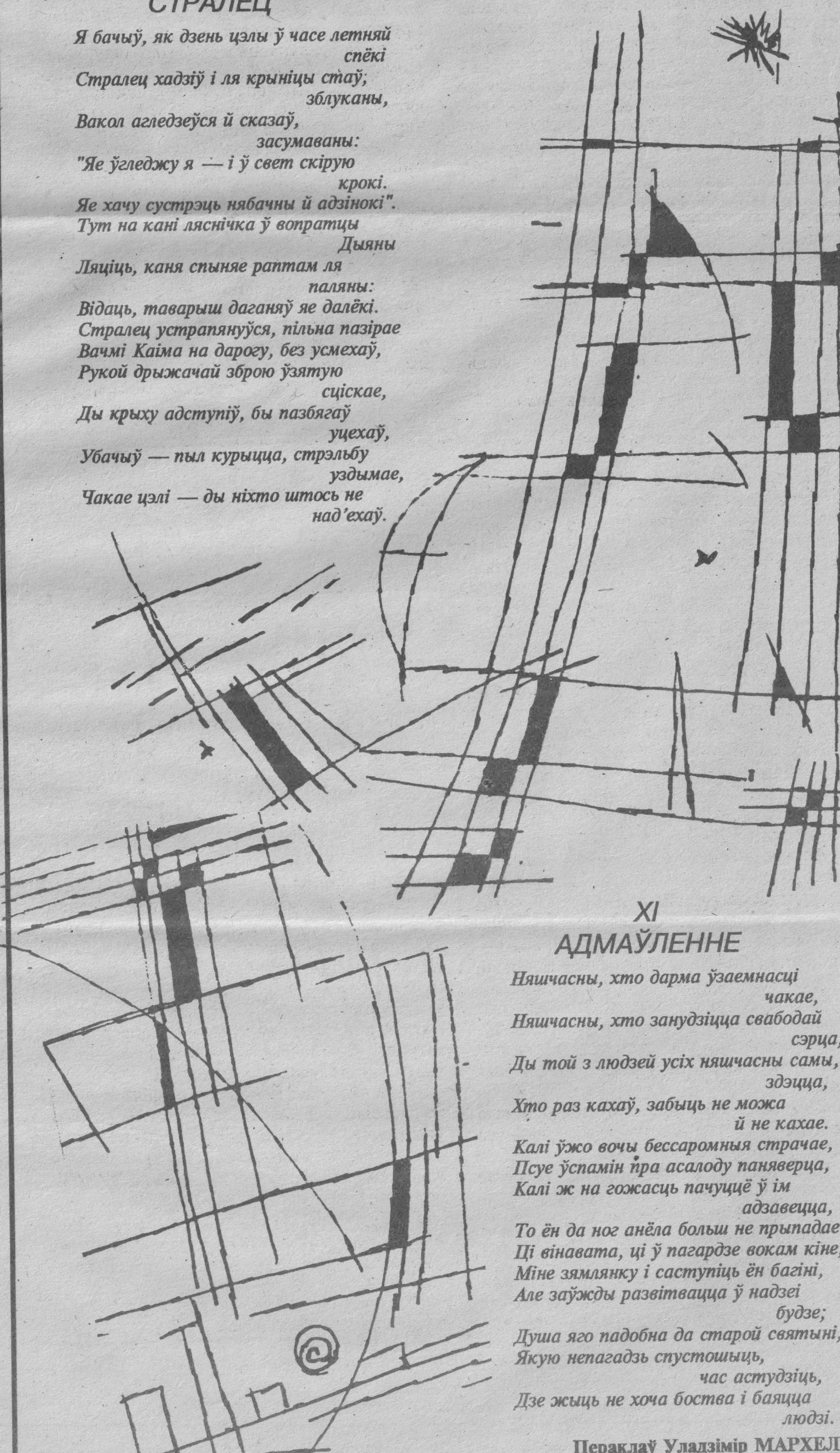
XX
РАЗВІТАННЕ

Да Д.Д.

Адпіхваеш мяне? Тваё ўпусціў я сэрца?
Ды я ж не меў яго. Ці так бароніць цнота?
Ты хочаш іншага. Браць плату ёсць ахвота?
Я ж не плаціў, а ты была маёю, здэцца.
І не дарма. Хоць для цябе не скарб складзецца,
Але мне дарагая ўзятая пяшчота
Вагой душы мае, спакоем адзіноты.
Чаму адпіхваеш мяне? Хто разбярэцца?!
Цяпер адкрыў я, што ў цябе ёсць пожад новы:
Хацела, каб пахвальных вершаў рад я поўніў,
З-за іх спакой парушыць бліжніх ты гатова.
На кожнай рыфме я пакоўзваўся раптоўна,
Калі йшоў на Парнас здабыць вянок лаўровы, —
І стаў верш чэрствым, як імя тваё я ўспомніў.

IX
СТРАЛЕЦ

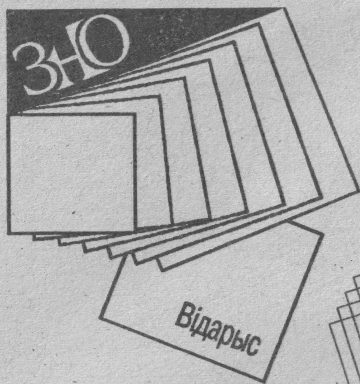
Я бачыў, як дзень цэлы ў часе летняй спёкі
Стралец хадзіў і ля крыніцы стаў; зблуканы,
Вакол агледзеўся й сказаў, засумаваны:
"Яе ўгледжу я — і ў свет скірую крокі.
Яе хачу сустрэць нябачны й адзінокі".
Тут на кані ляснічка ў вопратцы Дыяны
Ляціць, каня спыняе раптам ля паляны:
Відаць, таварыш даганяў яе далёкі.
Стралец устрапянуўся, пільна пазірае
Вачмі Каіма на дарогу, без усмехаў,
Рукой дрыжачай зброю ўзятую сціскае,
Ды крыху адступіў, бы пазбягаў уцехаў,
Убачыў — пыл курыцца, стрэльбу уздымае,
Чакае цэлі — ды ніхто штось не над'ехаў.

XI
АДМАЎЛЕННЕ

Няшчасны, хто дарма ўзаемнасці чакае,
Няшчасны, хто занудзіцца свабодай сэрца,
Ды той з людзей усіх няшчасны самы, здэцца,
Хто раз кахаў, забыць не можа й не кахае.
Калі ўжо вочы бессаромныя страчае,
Псуе ўспамін пра асалоду паняверца,
Калі ж на гожасць пачуццё ў ім адзавецца,
То ён да ног анёла больш не прыпадае.
Ці вінавата, ці ў пагардзе вокам кіне,
Міне зямлянку і саступіць ён багіні,
Але заўжды развітвацца ў надзеі будзе;
Душа яго падобна да старой святыні,
Якую непагадзь спустошыць, час астудзіць,
Дзе жыць не хоча боства і баяцца людзі.

Пераклаў Уладзімір МАРХЕЛЬ

У гэтым нумары «ЗНО» - графіка Мікалая Прусакова

